

הקונספציה ביד הלשון: ועדת אגרנט והפיכתה של קונספציית מודיעין לקונספציית זיכרון

נדב מולצ'דסקי

פתח דבר

דו"ח הביניים שהגישה ועדת אגרנט באפריל 1974 זעזע את אמות הספים של המערכת הפוליטית בארץ.¹ ידוע כי ממצאי הוועדה בשילוב ההמלצות האישיות שהגישה או נמנעה

* מאמר זה נכתב כחלק מעבודת דוקטור בנושא הזיקה בין עבודתה של ועדת חקירה ישראלית לשיח ההיסטורי בארץ. ברצוני להודות למחלקה להיסטוריה של אוניברסיטת קליפורניה (UCLA) בראשותו של פרופ' דוד נתן מאירס; לפרופ' אריה ספוזניק, ראש המרכז ללימודי ישראל ע"ש יונס וסוראיה נזריאן באוניברסיטה זו וחוקר במכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות באוניברסיטת בן-גוריון בנגב; למרכז ללימודי יהדות בראשותו של פרופ' טוד פרזנר, לפרופ' שרה סטיין ולפרופ' לין האנט על העזרה שהם מגישים לי במהלך כתיבת העבודה בעצה, בעידוד ובמימון. תודתי גם למי שהואילו להתראיין למחקר זה ולהעיר עליו את הערותיהם. כן ראויים לתודה אנשי ארכיון המדינה וארכיון צה"ל על העזרה שהגישו לי במהלך המחקר.

1 בוועדת החקירה הממלכתית (להלן: הוועדה או ועדת אגרנט) ישבו חמישה חברים: נשיא בית המשפט העליון, ד"ר שמעון אגרנט (יו"ר), השופט משה לנדוי, מבקר המדינה ד"ר יצחק (ארנסט) נבנצל, והרמטכ"לים לשעבר יגאל ידין וחיים לסקוב. המושג 'דו"ח הביניים' יתייחס להלן לדו"ח שפרסמה ועדת החקירה ב-1 באפריל 1974. ב-10 ביולי 1974 פרסמה הוועדה דו"ח ביניים שני: מלחמת יום הכיפורים, דין וחשבון חלקי נוסף: הנמקות והשלמות לדו"ח החלקי מיום ט' בניסן תשל"ד (1.4.1974), ירושלים 1974, שני כרכים (להלן: אגרנט, הנמקות והשלמות או הדו"ח השני). את הדו"ח השלישי והאחרון שלה הגישה הוועדה לממשלה ולוועדת החוץ והביטחון של הכנסת ב-30 בינואר 1975: מלחמת יום הכיפורים – דין וחשבון שלישי ואחרון, ירושלים 1975, ארבעה כרכים (להלן: אגרנט, שלישי ואחרון או הדו"ח השלישי). דו"ח הביניים צוטט ונסקר בהרחבה מעל דפי העיתונות היומית מיד עם הגשתו לממשלה. לעומת זה, את הדו"חות השני והשלישי צנורה הוועדה כמעט לחלוטין, ולפרסום הותר רק קומץ עמודי המבוא. משום העניין הציבורי הרב בעבודת הוועדה ראו החלקים הפומביים אור גם כספר שפורסם ב-1975 בהוצאת עם עובד: דו"ח ועדת אגרנט, ועדת החקירה – מלחמת יום כיפור, עם עובד, תל אביב 1975 (להלן: אגרנט 1975). עוד פרטים לעניין תהליך פרסומו של הדו"ח ראו להלן בסעיף 'פרסומו ההדרגתי של דו"ח אגרנט'.

מלהגיש נגד בכירים בהנהגה הצבאית והמדינית של ישראל עוררו סערה ציבורית עזה. סערה זו רק העצימה את תחושת השבר שיצרה מלחמת יום הכיפורים עצמה. לא מפתיע אפוא כי הוועדה זכורה בעיקר לנוכח השפעתה בתחום המוסדי והאישי, קרי בירידת קרנו של אמ"ן וחילופי גברי בצמרת צה"ל ובהנהגה המדינית.² בעבר כבר נטען כי הוועדה לא הצליחה להביא לידי שינוי של ממש באופן גיבושה של הערכת המודיעין הלאומית,³ אבל דומה שהיא השפיעה על התרבות הפוליטית בישראל, הרואה בוועדות חקירה כלי חשוב בשמירה על האתיקה הציבורית.⁴

מאמר זה לעומת זאת, מבקש להתחקות אחר התהליך שאפשר לוועדת אגרנט לטבוע ולהטמיע את הנוסחה המקובלת להבנתה של הפתעת מלחמת יום הכיפורים, שלכאורה נעוצה ב'קונספציה של אמ"ן'. במוקד הדיון ניצבת אפוא הזיקה שבין עבודת הוועדה מכאן לבין השיח ההיסטורי על מלחמת יום הכיפורים מכאן.⁵ להלן אטען כי החותם

2 הטיעון המקובל שהשפעתן העיקרית של מלחמת יום הכיפורים בכלל וועדת אגרנט בפרט באה לידי ביטוי בתחום הפוליטי זכה לאזכורים שונים. ראו, למשל, את הסקירה בדבר השפעות דו"ח אגרנט באתר האינטרנט של ארכיון צה"ל ומערכת הביטחון (להלן: א"צ): 'חשיפת דוח 'ועדת אגרנט' לחקירת אירועי מלחמת יום הכיפורים': <http://tinyurl.com/pc6tno9> (אוהזר ב-29.7.2013); זאב שיף ואיתן הבר (עם אריה חשביה), *לקסיקון לבטחון ישראל*, זמורה ביתן, מודן, תל אביב 1976, עמ' 23; Benny Morris, *Righteous Victims: A History of the Zionist-Arab Conflict, 1881-2001*, Vintage Books, New York 2001, pp. 441-443; Neil Asher Silberman, *A Prophet from Amongst You. The Life of Yigael Yadin: Soldier, Scholar and Mythmaker of Modern Israel*, Addison-Wesley, Reading, Massachusetts 1993, p. 331

3 מקבץ של המלצות לעניין הזה ראו באגרנט 1975, עמ' 25-33. כמו שהראה שמואל אבן, המלצות דומות שהגישו ועדות חקירה מאוחרות יותר נדחו אף הן. ראו מאמרו: 'ועדות לבריקת קהילת המודיעין בישראל: מדוע המלצותיהן חוזרות על עצמן ואינן מיושמות?', עיונים במודיעין, א, 1 (2007), עמ' 25-48. והשוו עם דבריו של שלמה שפירא: Shlomo Sphiro, 'Commissions of Inquiry as Agents of Change in Israeli Intelligence Community', in: Stuart Farson and Mark Phythian (eds.), *Commissions of Inquiry and National Security*, Praeger, Santa Barbara, California 2011, pp. 158-178

4 ועדת אגרנט היתה ועדת החקירה הממלכתית הראשונה שהביאה לידי פיטוריהם של בכירים בשירות המדינה והצבא. כמו שהראו יפעת הולצמן-גזית ורענן סוליציאנו-קינן על בסיס ממצאים אמפיריים, הציבור בישראל מצפה מוועדות חקירה קודם כול לבקר את רשויות השלטון לאחר משבר, ורק לאחר מכן לחשוף את 'האמת' מאחורי מושה החקירה. ראו: 'אמת וביקורת: אמון הציבור בוועדות חקירה ושינוי עמדות ביחס לאירוע הנחקר – דוח ועדת וינוגרד כמקרה-בוחן', *משפט וממשל*, יג (תשע"א), בעיקר עמ' 237-240.

5 הביטוי 'שיח היסטורי' משמש אותי כאן כמושג מכליל, הטומן בחובו כמה סוגי זיכרון, בכללם זיכרון רשמי של הממסד הישראלי, זיכרון אוטוביוגרפי של ותיקי מלחמה, זיכרון תרבותי, המקבל ביטוי בעיתונות, בספרות, בקולנוע ובתאטרון, וזיכרון היסטורי, הבא לידי ביטוי בכתביהם של חוקרים מקצועיים ועצמאים. על סוגי זיכרונות אלו ראו: Rafi Nets-Zehngut, 'The Passing of Time and the Collective Memory of Conflicts', *Peace and Change*, 37, 2 (2002), pp. 253-256; Idem, 'Israeli Memory of the Palestinian Refugee Problem', *Peace Review: A Journal of Social Justice*, 24, 2 (2012), pp. 187-189

העמוק והחשוב ביותר שהשאירה הוועדה נעוץ דווקא בהשפעתה על שיח זה, המורגשת בישראל עד ימים אלו. מטרתו של המאמר לפיכך משולשת: (א) להתחקות אחר האופן שבו נולד ההסבר המקובל על הכשל המודיעיני, קרי הקונספציה; (ב) לעמוד על כמה מהגורמים והנסיבות המרכזיים שאפשרו לוועדת אגרנט להטמיע הסבר זה בשיח ההיסטורי ו-(ג) להדגים כמה מהופעותיו של התהליך בשיח על המלחמה. המסקנה הכללית שעולה מן המאמר היא שוועדת אגרנט תפקדה בעצם כסוכן של שפה, היסטוריה וזיכרון.⁶

מבוא

מן המפורסמות היא שוועדת אגרנט חשפה לפני הציבור את דבר קיומה של 'הקונספציה של אמ"ן'. לשיטתה של הוועדה, המפתח להבנת המלחמה נעוץ בכשל המודיעיני שקדם לה, ובעיקר בדבקותם של גורמי ההערכה בקונספציה האמורה. על פי מסגרת חשיבה זו, שכנותיה הערכיות של ישראל ובראשן מצרים לא יפתחו במלחמה נגד ישראל כל עוד לא יקנה צבא מצרים לעצמו יכולת מבצעית שתאפשר לו לנטרל את עליונותו של חיל האוויר הישראלי. ליתר דיוק, הוועדה תירצה את כישלון ההערכה המודיעינית בשלוש סיבות עיקריות:

ראשית, דבקותם העקשנית [של גורמי הערכה ובראשם אמ"ן] במה שהיה קרוי בפייהם 'הקונספציה', שלפיה (א) לא תצא מצרים למלחמה נגד ישראל אלא אם תבטיח לעצמה תחילה יכולת אוירת לתקוף את ישראל בעומק, ובמיוחד את שדות-התעופה העיקריים של ישראל, כדי לשתק את חיל-האוויר הישראלי, ו-(ב) סוריה לא תצא להתקפה רבתי על ישראל אלא בעת ובעונה אחת עם מצרים.⁷

6 כגוף שטבע מושג דומיננטי להבנת מחדל יום הכיפורים ורפוס החשיבה של ראשי המודיעין ועדת אגרנט מתכתבת עם המודל שהציע הסוציולוג גארי אלן פיין לעניין 'זמי מוניטין' (reputational entrepreneurs). ראו: Gary Alan Fine, *Difficult Reputations: Collective Memories of the Evil, Inept, and Controversial*, The University of Chicago Press, Chicago and London 2001. זאת ועוד, הוועדה נהפכה למעשה לאתר זיכרון לכל דבר ועניין. מושג זה שאול, כמובן, מכתביו של פייר נורה: Pierre Norra, 'Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire', *Representations*, 26: Special Issue: Memory and Counter-Memory (1989), pp. 7-24

7 אגרנט 1975, עמ' 19 (הדגשה שלי). ראוייה לציון העובדה כי ועדת אגרנט יצאה חוצץ נגד הקיבעון המחשבתי שפשה באמ"ן, ולא נגד עצם קיומה של קונספציה מודיעינית. כמו שעולה מכתביהם של חוקרים ממגוון תחומים, עצם קיומן של פרדיגמות והנחות יסוד הן אחרי ככלות הכול אבן יסוד בדפוס הפעולה והמחשבה האנושית בתנאים של אי-ודאות. לעניין זה ראו, למשל, את ספרו של סמואל הנטינגטון, התנגשות הציוויליזציות, מרכז שלם, ירושלים התשס"ג, עמ' 16-18; ואת מחקריו פורצי הדרך של דניאל כהנמן: Daniel Kahneman, *Thinking, Fast and Slow*, Farrar, Straus & Giroux, New York 2011. לעניין קיומה של קונספציה מודיעינית בבחינת כורה

שנית, ראש אמ"ן (האלוף אלי זעירא) הבטיח לצה"ל מתן התראה מראש על כוונות האויב לפתוח במלחמה כוללת, התראה שמשכה יאפשר את גיוסם המסודר של המילואים.⁸

שלישית, בימים שקדמו למלחמת יום-הכיפורים היו בידי אמ"ן (מחקר) ידיעות מתריעות למכביר [...] [עם זאת] אמ"ן (מחקר) וראש אמ"ן לא העריכו נכונה את ההתראה שבידיעות הללו, מתוך דבקותם הדוקטרינית ב'קונספציה'.⁹

לשיטתה של הוועדה, הקונספציה היא אפוא 'החטא הקדמון' הניצב בבסיס מחדל יום הכיפורים, ועל רקע מסקנותיה בעניין הזה המליצה על סיום עבודתם של אלי זעירא ועוזרו הראשי הממונה על מחלקת המחקר, תא"ל אריה שָלו. ראוי להדגיש כי הוועדה הכירה בכך שזעירא עצמו לא היה אחראי לגיבושה הראשוני של הקונספציה, שרווחה באגף המודיעין עוד טרם כניסתו לתפקיד ראש אמ"ן באוקטובר 1972, וכי בחודשים שקדמו למלחמה הוא לא פסל על הסף את האפשרות של מלחמה כוללת.¹⁰

עיון בפרוטוקולים של ועדת אגרנט שהותרו לפרסום רק לאחרונה – בכללם פרוטוקול עדותו של אחד מ'אבות הקונספציה', תא"ל אריה שלו – מגלים כי בכל הנוגע לייחוס

מציאות ראו את דבריו של יואל בן-פורת, 'הערכות מודיעין (estimates) – מדוע הן קורסות?', בתוך: צבי עופר ואבי קובר (עורכים), מודיעין וביטחון לאומי, מערכות, תל אביב 1987, עמ' 223-251; אל"מ איתי, "שדה המוקשים" של המודיעין: חובות קצין המודיעין על פי ועדות חקירה, בתוך: אורנה קזימירסקי, נאוה גרוסמן-אלוני ואלודי סרי (עורכים), המודיעין והקברניט, משרד הביטחון, תל אביב תשס"ד, עמ' 93; אורי שגיא, אורות בערפל, ידיעות אחרונות, תל אביב 1998, עמ' 124-131, 144-145; וכן את דבריהם של אהרון זאבי-פרקש ורב תמרי, ואיך נדע? מודיעין/ מבצעים/ מדינאות, ידיעות אחרונות, תל אביב 2011, עמ' 218-219.

8 אגרנט 1975, עמ' 19. הוועדה עמדה על נקודה זו גם בר"ח הביניים השני שלה, שם, עמ' 64, 69, 71-72. גם על פי חוקר המודיעין אורי בר-יוסף, האלוף זעירא יצר אצל שומעיו את הרושם כי ביכולתו "להבטיח התראה על נושא הצליחה" ללא סייגים של ממש. ראו: אורי בר-יוסף, הצופה שנרדם: הפתעת יום-הכיפורים ומקורותיה, זמורה-ביתן, לוד 2001, עמ' 117. זעירא מצדו מתעקש כי מעולם לא התיימר לדעת את כוונות האויב, אלא רק את ההכנות שהוא מקיים בפועל – הכנות שעליהן ידע אמ"ן והתריע. ראו: אלי זעירא, מלחמת יום כיפור: מיתוס מול מציאות, ידיעות אחרונות, תל אביב 1993, עמ' 80-81 (הספר ראה אור גם במהדורה מאוחרת יותר בכותרת מיתוס מול מציאות: מלחמת יום הכיפורים – כשלונות ולקחים, משכל, מודן וידיעות אחרונות, תל אביב 2004). כל הפניה המופיעה במאמר זה לספרו של זעירא מתייחסת למהדורת 1993, אלא אם כן מצוין אחרת.

9 אגרנט 1975, עמ' 19. מעניין לציין כי גם ועדת חקירה שהוקמה מטעם בית הנבחרים האמריקני מצאה כי ה-CIA נכשל בחיזוי מלחמת יום הכיפורים משום דבקותו בהנחות יסוד שהתבררו כמוטעות. לעניין 'הקונספציה האמריקנית' ראו: United States Congress, House Select Committee on Intelligence, *CIA: The Pike Report*, Spokesman Books, Nottingham, 1977, pp. 141-148

10 אגרנט 1975, עמ' 64. ראוי להדגיש שבספרו מלחמת יום כיפור, זעירא פוסל את הטעון בדבר 'אימוץ' הקונספציה. ראו: שם, עמ' 240.

המושג 'קונספציה' לאנשי אמ"ן אין בדברי הוועדה ממש. אדרבה, כמה מהם, בראשם שלו עצמו, אף התריעו לפני חברי ועדת אגרנט כי המושג כלל אינו מוכר להם מעבודתם. נקודה זו פותחת צוהר בין השאר לכמה שאלות הניצבות במוקד מאמר זה: כיצד באה לעולם הנוסחה המקובלת להבנת הכשל המודיעיני שקדם למלחמה? מה אפשר לוועדה לצרוב בתודעה הישראלית את ההנחה המקובלת, שהגורם העיקרי לפרוץ המלחמה נעוץ בכשל המודיעיני שבמרכזו הקונספציה? וכיצד מתבטאת הנחה זו בשיח ההיסטורי על המלחמה? ניתוח התהליך המתואר בין דפים אלו מעלה כמה סיבות ונסיבות שאפשרו לוועדה להטמיע את הקונספציה בשיח ההיסטורי, בכללן מועד הגשת הדו"ח ואופן פרסומו בעשרות השנים שלאחר מכן;¹¹ המסקנות האיטיות הכלולות בו; התמקדותה של הוועדה בכשלי המלחמה (בניגוד להצלחות ולהישגים); המנדט המצומצם שנתנה לה הממשלה והראייה המשפטית הצרה שאימצו חברי הוועדה. עם זאת דומה כי הגורם החשוב מכולם נעוץ דווקא במושג 'קונספציה' עצמו, שרק לכאורה מתמצת את עבודת המודיעין ערב המלחמה. לאמתו של דבר מדובר במושג שאול מעדותו של ראש אמ"ן אלי זעירא, שהשתמש בו על דוכן העדות כאמצעי רטורי בלבד לצורך תמצות ופישוט של דבריו. המושג 'קונספציה' לא נועד אפוא, ולפיכך גם לא יכול, לבטא את מורכבות עבודת המודיעין ערב המלחמה. למאמר שלושה חלקים עיקריים: בחלקו הראשון מתוארת הדינמיקה שהביאה לעולם את המושג 'קונספציה' כמוצג בדו"ח אגרנט. במוקד חלקו השני ניצבים כמה מהנסיבות ומהגורמים העיקריים שהפכו את 'הקונספציה' להסבר שכיח למלחמה. ואילו חלקו השלישי מבקש לשפוך אור על כמה מהביטויים ההיסטוריוגרפיים של תופעה זו. כמו שנראה, הדומיננטיות של הכשל המודיעיני והקונספציה במחקר על אודות המלחמה עומדים בסתירה לאופיו של השיח עליה בתקופה שקדמה לפרסום דו"ח הביניים – אז לא הודגשו במיוחד ענייני המודיעין, שכן הם לא נראו בהכרח כשורש הרע של המערכה.

'מה שאתם קוראים קונספט'

כאמור למעלה, את כישלונה של ההערכה המודיעינית תירצה ועדת אגרנט בשלוש סיבות, בראשן 'דבקותם העקשנית [של גורמי הערכה ובראשם אמ"ן] במה שהיה קרוי בפייהם ה"קונספציה"¹². עיון בכמה מדברי העדות שהושמעו לפני חברי הוועדה מגלה שבניגוד לנאמר בדו"ח, המושג 'קונספציה' דווקא לא היה שגור בפייהם של אנשי אמ"ן. בעדותו של ראש מחלקת המחקר, תא"ל אריה שלו, הוא אישר את ההנחה המיוחסת לראשי אמ"ן בדבר

11 כמו שהוסבר בקצרה למעלה (ראו לעיל, הערה 1) ועוד יובהר בהרחבה בהמשך הדברים, ועדת אגרנט פרסמה לאמתו של דבר שלושה דו"חות בתהליך שטרם הגיע לכדי סיום. לפיכך המושג 'דו"ח אגרנט' המופיע בדפים אלו הוא מושג מכליל הנוגע לכל תוצרי הוועדה.

12 אגרנט 1975, עמ' 19.

'הסבירות הנמוכה' להתקפה מצרית על רקע יכולתה האווירית המוגבלת של מצרים.¹³ עם זאת, בניגוד לנטען בר"ח הביניים, שלו הכחיש כי אנשי אמ"ן-מחקר היו שבויים בקונספציה דוגמתית. בחילופי דברים עם חבר הוועדה יגאל ידין טען שלו כי הטעות בהערכה נבעה מחוסר במידע:

ידין: היות ואתם טעיתם, מה לפי דעתך הסיבה שאתם טעיתם בגללה: אינפורמציה לא טובה, הערכה לא נכונה, קונספציה לא טובה, קפאון במחשבה, ארגון לא נכון? זה מה שמעניין אותנו. האם יש לך תשובה לשאלה הזאת או לא? [...] האם לא היתה לך אינפורמציה? אמרת כן, כן היתה אינפורמציה.¹⁴
שלו: אני השתדלתי להשיב ולומר שהאינפורמציה שהיתה בידינו – אם אתה שואל האם היא היתה מספקת בשביל להעריך ממנה על מלחמה ב-6 לחודש, זאת אומרת על תפנית של סאדאת בכיוון של מלחמה – אני חושב שלא היתה לנו אינפורמציה מספקת בשביל זה.¹⁵

בהמשך העדות חקר גם חיים לסקוב את שלו על נושא הקונספציה, ובדבריו ספק העריך ספק קבע שאמ"ן נכשל בתפקידו משום דבקותו בקונספציה שגויה:

לסקוב: אתם בניתם קונספט שלדעתכם תפש ב-1971, ב-1972, אפריל-מאי 1973. לדעתכם עמד וצריך היה לעמוד בספטמבר-אוק' 73 [...] אתם בניתם את הקונספט ונשבעתם [צריך להיות: נשבתם] בו.

שלו: אם התקבל הרושם שמתישו משהו ישב ועשה איזה קונספט ונדבק אליו ולא הצליח לצאת ממנו, אני חושב שהרושם אינו נכון [...] מה שאתם קוראים קונספט [...] זו לא שאלה שהגדרנו לעצמנו קונצפציה, ביטוי איקס, ואנחנו הולכים בקונצפציה ונגמר. אנחנו כל פעם קבלנו ידיעות חדשות, ובחנו את עצמנו לאור הידיעות [...] אגב, קונצפציה זה לא דבר שמתגבש ביום אחד, אני גם לא נוהג להשתמש במילה קונצפציה, אני לא יודע איך הגיע הטרמץ הזה פה, אני אומר הערכה.¹⁶

13 א"צ 12-383/1975, עמ' 2136 ו-2150. מטבע הדברים העדים שהופיעו לפני חברי הוועדה, בכללם אריה שלו, השתמשו בשפה מדוברת, שלעתים נראית עילגת על הכתב. כדי להקל את הקריאה ולהביא את הדברים באופן הבהיר ביותר, נטלתי לעצמי חירות מסוימת באופן הצגת העדויות. למותר לציין שהן מצוטטות כאן על פי כללי הכתיבה האקדמית. עם זאת, לעתים נמנעתי מלהוסיף שלוש נקודות לסימון דילוגים וכן תיקנתי שגיאות דיבור וכפילויות.

14 א"צ 7-383/1975, עמ' 1153. הישיבה נערכה בתאריך 16.12.1973.

15 שם, עמ' 1555. בהמשך הדברים העלה שלו גם הסברים אחרים לכישלון. ראו שם, 12-383/1975, עמ' 2150, 3233, והשוו לאריה שלו, 'מודיעין במבחן: עדות אישית', בתוך: ענת קורץ (עורכת), שלוש שנה למלחמת יום הכיפורים, מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים, אוניברסיטת תל אביב, תל אביב 2004, עמ' 18. לימים כתב שלו כי אמ"ן דווקא כן היה 'צריך להגיע להערכה שמדובר במלחמה' כבר ב-5 באוקטובר 1973. ראו: אריה שלו, כישלון והצלחה בהתרעה: הערכת המודיעין לקראת מלחמת יום-הכיפורים, מערכות, תל אביב 2006, עמ' 275.

16 א"צ 12-383/1975, עמ' 2140-2144. הישיבה נערכה בתאריך 16.12.1973.

בשלב זה התערב בשיחה יגאל ידין, וביטל את העיסוק בטרמינולוגיה בנימוק שמדובר ב'זיכרון פילוסופי'.¹⁷ 'אבל', הוסיף ידין, 'אתן לכם דוגמא, מה זה נקרא קונצ. [למה] אני קורא קונצ. תקרא לזה הערכה. שאתם כל דבר חייבים לבדוק אותו [...] לזה אני קורא קונצפ מודיעיני [...] גם [כשיש] קונצפ, צריך לבדוק האם הקונצפ נכון'.¹⁸

בהחלט ייתכן שבמהלך הדיון נראה הנושא כהיטפלות לזוטות סמנטיות. עם זאת, על רקע הסערה שעורר דו"ח הביניים והדיון המתמשך בקונספציה, שנוגע לכמה נושאים דוגמת האחריות לגיבושה, מועד פקיעתה ומשקלה היחסי בהערכת המודיעין, קשה לקבל את דבריו של ידין כפשוטם. בדיעבד המושג קונספציה לא נהפך רק למושג יסודי בתורת המודיעין, אלא קיבל משמעות החורגת מעניין הכשל המודיעיני, והתקבע בתודעה הישראלית כמושג שלילי, המורה על קיפאון מחשבתי באשר הוא.¹⁹ כמו שטוען ההיסטוריון זאב צחור, מחדל יום הכיפורים וקריסת ה'קונספציה' נהפכו לנקודת ציון סמלית המציינת את קריסת האתוס המייסד של מדינת ישראל ואת אבדן האמון במנהיגות הפוליטית. 'המושג קונספציה', מסביר צחור, 'שהיה הסברה [של הוועדה] לשבר המלחמה, לא הוגבל לשיטה ולתשתית הביטחוניית. הקונספציה כללה הכול: את הדרך, את השיטה וכמובן את נושאי הדגל'.²⁰ בדיעבד אפשר לומר כי גם בחלוף ארבעה עשורים טרם גובש בארץ אתוס מכונן חלופי.

כך או כך, אישוש לדבריו של שלו, ולפיהם אנשי אמ"ן לא נהגו להשתמש במושג קונספציה, מופיע גם בדברי העדות של סימנטוב בנימין. הלה נמנה עם קבוצה קטנה של קציני מודיעין זוטרים שחלקו על הערכת אמ"ן בדבר 'סבירות נמוכה' למלחמה. אנשי המודיעין האלה התריעו לפני הממונים עליהם כי מלחמה כוללת היא סכנה מוחשית ומיידית, אם כי קריאותיהם נפלו כמוכן על אזניים ערלות.²¹ בעדותו של בנימין, שנסכה על כמה נושאים שאינם מענייניו של מאמר זה, הוא הדגיש את הדברים האלה:

17 בחקירה אחרת ידין דווקא בחר להתעכב על עניינים סמנטיים. ראו עמ' 392 בפרוטוקול החקירה של יאיר אלגום, מנהל מחלקת החקר של משרד החוץ, אתר ארכיון צה"ל ומערכת הביטחון: http://www.archives.mod.gov.il/Pages/Exhibitions/Agranat2/YairAlgom/mywebalbum/index_3.html

18 א"צ 12-383/1975, עמ' 2145-2146.

19 עמוס גלבוש, אפרים לפיד ויוכי ארליך (עורכים), מלאכת מחשבת: 60 שנה למודיעין הישראלי – מבט מכפנים, ידיעות אחרונות, תל אביב 2008, עמ' 269; איתן הבר וזאב שיף, לקסיקון מלחמת יום הכיפורים, זמורה-ביתן, מודן, אור יהודה 2003, עמ' 365-366.

20 זאב צחור, 'דמדומי האתוס המייסד', בתוך: קורץ (עורכת), שלושים שנה למלחמת יום הכיפורים, עמ' 104. דיון לעניין אתוס זה, שלכאורה הוגשם בדמותו של החלוץ בן דור בארץ, חורג מגבולותיו של מאמר זה. למותר לציין שנקודת מפנה חלופית בתולדות ישראל יכולה להיות גם מלחמת ששת הימים.

21 על התרעות אלה ראו: אלחנן אורן, תולדות מלחמת יום הכיפורים, צה"ל 2004, עמ' 49; שמואל גורדון, 30 שעות באוקטובר. החלטות גורליות: חיל-האוויר בתחילת מלחמת יום כיפור, מעריב, תל אביב 2008, עמ' 169-174. עוד ראו לעניין זה: זאבי-פרקש ותמרי, ואיך נדעז, עמ' 108; ואת חוות דעתו של חבר ועדת אגרנט רא"ל (מיל') חיים לסקוב, 'מודיעין שדה, ניצולו והערכתו ערב מלחמת יום הכיפורים', אגרנט, הנמקות והשלמות, עמ' 398-423.

כאן אני רוצה להכנס לארגומנטציה שהיתה לי בעניין המלחמה. תופתעו בוודאי לשמוע שלא ידעתי שהיתה קיימת באמ"ן קונספציה. אתם חשפתם אותה ברוח הביניים. מעולם זה לא הורד במסמך, מעולם זה לא הורד בחומר כתוב, בנייר, שיש קונספציה כזאת באמ"ן. אבל כקצין מערך פיקוד דרום, כשנכנסתי לתפקיד כמפקד חוליה ניסו[תי] לנתח מצב – זה הדבר הראשון שאתה עושה בבחינת מערך [של האויב].²²

נמצאנו למדים שלא כנאמר ברו"ח אגרנט, אנשי אמ"ן לא נהגו להשתמש במושג קונספציה באופן המובא ברו"ח. הנוסחה המקובלת להבנת הכשל המודיעיני השגורה היום בפי כול לא היתה ידועה למי שנמצאו אחראים לגיבושה. עולה אפוא השאלה על שום מה ולמה ייחסה הוועדה את השימוש במושג לאנשי אמ"ן. דומה כי התשובה לשאלה זו טמונה בעדותו של ראש אמ"ן אלי זעירא.²³

שלא כסגנו אריה שלו, שדחה את השימוש במושג קונספציה, זעירא דווקא השתמש בו בעדותו. מדבריו מתקבל הרושם שיותר מכל דבר אחר היתה זו דרכו לתמצת ולפשט לפני חברי הוועדה עניינים הקשורים לעבודתה של מחלקת המחקר. הוועדה קיבלה אפוא את הסברו של זעירא באופן חלקי: אף שאימצה את המפתח הלשוני שנקב בו על דוכן העדות, היא דחתה את טענותיו בדבר ההחלטה להמשיך ולדבוק בקונספציה עד פרוץ המלחמה. אשר על כן מצאה הוועדה את זעירא אחראי אישית לכשל המודיעיני. בעדותו לפני הוועדה הדגיש זעירא כי אמ"ן דבק בהנחות יסוד הנוגעות לכוונות האויב לפתוח במלחמה:

באו אלי אנשי המחקר ובנו לי קונצפציה, שנראתה לי הגיונית. השאלה שאני שואל את עצמי: איפה הביטוח שלי במידה ואנשי המחקר טועים? הביטוח שלי היה (במקורות מסוימים, בעלי נגישות ואמינות מעולות) ואמרתי לעצמי: נניח שהם טועים, אזי אני מוכרח לקבל אינדיקציה חדר-משמעית שהם טועים, באמצעות אותם המקורות, וזהו כל התורה על רגל אחת. יש קונצפציה, צריכות לבוא עובדות ולערער אותה. יש לי פה (מקורות מעולים) דרכם אני אקבל את האינדיקציה. האם קונצפציה זו קיימת או מעורערת. זה בדיוק תמצית התמציות של כל המחשבה שלי.²⁴

22 א"צ 30-383/1975, עמ' 6161. הישיבה נערכה בתאריך 9.5.1974.

23 ארכיון צה"ל ומערכת הביטחון אישר לפרסום את עדותו של אלי זעירא רק ב-31 באוקטובר 2013, קרי חודשים מספר לאחר השלמת כתיבתו של מאמר זה. מאחר שכך, הדברים המיוחסים לו בדפים הבאים לקוחים מתוך אגרנט, הנמקות והשלמות ולא מתוך פרוטוקול העדות האמור. עם זאת חשוב להדגיש, כי פרסום פרוטוקול עדותו של זעירא רק מאשש ומחזק את הדברים המובאים במאמר זה.

24 אגרנט, הנמקות והשלמות, עמ' 64. והשוו לספרו של דני אשר, 'לשבור את הקונספציה, מערכות, תל אביב 2003, עמ' 80-82. על פי פרוטוקול העדות של זעירא, הדברים שלמעלה נאמרו על ידו ב-9 בדצמבר 1973. יש להדגיש כי זעירא השתמש במושג 'קונספציה' כבר במהלך חקירתו הראשונה בפני ועדת אגרנט, קרי ב-27 בנובמבר 1973. לעניין 'המקורות המסוימים' המוזכרים למעלה ראו להלן, הערה 92.

גם בשלב אחר של עדותו ייחס זעירא את הקונספציה לאמ"ן:

הקונספציה שלנו אמרה – ביסודו של דבר מה שהמצרים רואים כתנאי [למלחמה], [היא] האפשרות לנטרל את חיל האוויר שלנו, הבעיה [שלהם היתה] לא לזרוק שלוש פצצות על תל-אביב, אלא לנטרל את חיל האוויר. לכן אנחנו הערכנו, שיש [להם] צורך ב-5 טייסות [קרב].²⁵

על פי ההערכה שרווחה באמ"ן, מצרים היתה אמורה להשלים תהליך התחמשות שיערער את עליונותו המוחלטת של חיל האוויר הישראלי רק לקראת שלהי 1975. במסגרת תהליך זה היו אמורים לעבור לידיה מטוסי קרב חדישים וטיילי קרקע-אוויר מסוג סקאד. פרוץ המלחמה הראה שבשלב כלשהו נהפכה הערכה זו בלתי רלוונטית. על השאלה מתי בדיוק זה קרה אין תשובה חד-משמעית. אליבא דאורי בר-יוסף, המכשול האחרון בדרך למלחמה הוסר בשלהי אוקטובר 1972, עם מינויו של הגנרל אחמד אסמאעיל לתפקיד שר המלחמה במקומו של השר המודח מוחמד אחמד צאדק.²⁶ צבי זמיר מאחר את נקודת התפנית בתכנית המלחמה המצרית ומתארך אותה לפברואר 1973.²⁷ לשיטתם של הפרשן הצבאי חיים הרצוג ולימים גם אלי זעירא, השינוי בעמדה המצרית חל דווקא באפריל אותה שנה.²⁸ ואילו יואב גלבך מרחיב את היריעה, וסבור כי הקונספציה קרסה בהדרגה בשלושה שלבים, שהסתיימו בחודשים אפריל-מאי.²⁹

מובן שיש להבריל בין השאלה מתי קרסה הקונספציה לבין השאלה מתי אפשר היה להבין, אם בכלל היה אפשר, שהיא עומדת לקרוס.³⁰ מכניסתה לתוקף של כוננות 'כחול לבן' במאי 1973 עולה כי כמה וכמה בכירים במערכת הביטחון הישראלית בזמן מלחמת יום הכיפורים – בכללם שר הביטחון, הרמטכ"ל וראש המוסד – העריכו כבר במחצית

25 אגרנט, הנמקות והשלמות (לעיל הערה 1), עמ' 61. הרברים נאמרו על ידי זעירא בעדות שמסר ב-12 בדצמבר 1973.

26 בר-יוסף, הצופה שנדרס, עמ' 124-125.

27 צבי זמיר, בעיניים פקוחות: ראש המוסד מתריע, האם ישראל מקשיבה?, כנרת, זמורה-ביתן, דביר, אור יהודה, 2011, עמ' 176.

28 חיים הרצוג, מלחמת יום הדין, ידיעות אחרונות, תל אביב 1997, עמ' 48. השוו להרצאה שנשא אלי זעירא בנושא 'הקונספציה וההפתעה' בתוך: חיים אופז ויעקב בר-סימן-טוב (עורכים), מלחמת יום הכיפורים – מבט מחדש, אוניברסיטה העברית בירושלים, משרד החינוך התרבות והספורט, ירושלים 1999, עמ' 70.

29 Yoav Gelber, 'The Collapse of the Israeli Intelligence's Conception', *Intelligence and National Security* (2012), p. 10. ישעיהו בן-פורת וכתבים אחרים מצביעים על שלהי מאי כמועד קריסת הקונספציה. ראו: ישעיהו בן-פורת ואחרים, המחולל, הוצאה מיוחדת, תל אביב תשל"ד, עמ' 13.

30 על תכנית ההונאה המצרית ראו: אהרון זאבי, "'ההונאה' המצרית בתכנית מלחמת יום הכיפורים', עבודת מוסמך, אוניברסיטת תל אביב 1980.

הראשונה של 1973 כי פני מצרים למלחמה שתפרוץ באביב. הנחה זו עולה בקנה אחד עם מסקנתה של ועדת אגרנט, לפיה המצרים זנחו את הקונספציה הנדונה באביב 1973.³¹ היא מקומו של הכשל המודיעיני מרכזי ככל שיהיה, ברור שבהתייחסותה של הוועדה לקונספציה היא אימצה את האמצעי הרטורי, שהציג זעירא לפניה כדי לפשט את דבריו ולעשותם מוכנים יותר. בעצם היכולת לתמצת במילה אחת מגוון רחב של הנחות עבודה מורכבות טבעו זעירא מכאן והוועדה משם נוסחה קליטה, שעד מהרה אומצה כמפתח להבנת המלחמה. אפשר שיש אמת רבה בטענתו של זעירא שהוועדה תיארה את המציאות שקדמה למלחמת יום הכיפורים בשטחיות ובפשטנות.³² עם זאת, אין להתעלם מכך שבעדותו לפני חברי הוועדה תרם זעירא שלא במתכוון תרומה מרכזית ליכולתה של הוועדה לפשט מציאות זו ולעשותה קליטה יותר. זהו אפוא הרקע להפיכתו של המושג 'קונספציה' ליסוד מסדיר בהבנת הכשל המודיעיני. חלקו הבא של המאמר יעסוק בנסיבות ובגורמים העיקריים שסייעו להטמעת המושג בשנים שלאחר פרסום דו"ח הביניים.

על הגורמים והנסיבות שסייעו בהטמעתה של 'הקונספציה'

פרסומו ההדרגתי של דו"ח אגרנט

לאמתו של דבר יש משהו מטעה במושג 'דו"ח אגרנט', שכן עשרות שנים הוא כיוון רק לדו"ח הביניים של הוועדה. ספרון דק זה, הנפרש על פני 40 עמודים בקירוב, הוגש לממשלה ב-1 באפריל 1974, ומיד צוטט בהרחבה מעל דפי העיתונות היומית.³³ ב-10 ביולי 1974 הגישה ועדת אגרנט דו"ח חלקי נוסף, הכולל השלמות והנמקות לדו"ח הראשון.³⁴ מתוך דו"ח זה, הנפרש על פני שני כרכים ו-423 עמודים, התירה הוועדה לפרסם רק את ששת עמודי המבוא. בכך היא ניצלה את הזכות החוקית העומדת לה לצנזר באופן מלא או חלקי את הדין וחשבון שכתבה בכפוף לשיקולי ביטחון ולשיקולים אחרים. צנזורה גורפת לא פחות הטילה הוועדה גם על הדו"ח המלא שלה, שהוגש לממשלה ולוועדת החוץ והביטחון של הכנסת ב-30 בינואר 1975. דו"ח זה, ובו 1,511 עמודים, הוגדר סודי ביותר, ואושר לעיונם של לא יותר מקומץ בכירים בממשלה ובמערכת הביטחון.³⁵ ההחלטה שקיבלה הוועדה

31 אגרנט, הנמקות והשלמות, עמ' 83 (הדגשה שלי). דומה כי בטענה זו פתחה הוועדה צוהר, אולי מבלי משים, לטענות שהעלה זעירא שנים אחרי פרסום הדו"ח הסופי בדבר היותה של הקונספציה 'מצרית'. ראו להלן הערות 101-102.

32 זעירא, מלחמת יום כיפור, עמ' 76. בדברים אלה אין משום אימוץ מלא וגורף של הטענות שהעלה זעירא בספרו.

33 אגרנט 1975, עמ' 10-51.

34 ראו אגרנט, הנמקות והשלמות.

35 אגרנט, שלישי ואחרון, עמ' ח-ט. בדבר הזכות העומדת לוועדות חקירה לפרסם או לא לפרסם באופן מלא או חלקי את הדין וחשבון שלהן ראו סעיף 20 לחוק ועדות חקירה, תשכ"ט-1968 ואת מחקרו של אביגדור קלגסבלד, ועדות חקירה ממלכתיות, נבו, ירושלים, 2001, עמ' 317-318.

בשיתוף הרמטכ"ל ושר הביטחון להעמיד פרקים נבחרים מתוך הדו"ח הסופי לעיונם של קצינים בסדיר ובמילואים מומשה באופן חלקי למדי, בין השאר משום העניין המועט שגילו הקצינים בדו"ח, ומשום שהעניין לא הוסדר בהוראות ברורות.³⁶ החלקים שהותרו לפרסום כוננו גם בספר שראה אור בהוצאת עם עובד בשנת 1975.³⁷

עם הגשת הדו"ח הסופי בינואר אותה שנה השלימה הוועדה את עבודתה, שנמשכה כ-14 חודשים. בתקופה זו היא ערכה 156 ישיבות, שמעה 90 עדים, וקיבלה עוד עדויות, שנאספו מפי 188 אנשי צבא. ישיבות הוועדה, שנערכו בירושלים, התנהלו בסידורי אבטחה קפדניים, והיו סגורות לקהל ולתקשורת כאחד. הוועדה התעקשה שלא לפרסם אפילו את רשימת העדים שהוזמנו להעיד לפניו, וודאי שלא קטעי עדויות. לאמתו של דבר, המידור היה כה גדול, עד כי הקצרניות שנכחו בישיבות הוחלפו תדיר במהלך הדיונים. כך הבטיחה הוועדה שאיש מלבד חבריה לא ייחשף לכל חומר הראיות.³⁸

על אף החיסיון המוחלט, שהוטל על הדו"ח הסופי, הותר פרסומו חלקית כבר בשנות התשעים בעקבות עתירה שהגישה מערכת העיתון מעריב לכג"ץ במלאת 20 שנה למלחמה.³⁹ בית המשפט קיבל את העתירה בגיבויים של שר הביטחון וראש הממשלה יצחק רבין והרמטכ"ל אהוד ברק. האחרון סבר כי עיקר התועלת בפרסום לא תהיה טמונה במידע הנמצא בו, אלא דווקא בהפגת התחושה הכללית של 'מי יודע מה יש שם'.⁴⁰ החלטת הממשלה לאפשר את העיון בדו"ח בהשטמה של חלקים העוסקים בין השאר 'במידע,

36 לעניין זה ראו 'חוזר מפ"ע 75-22' מטעם מזכירות הפיקוד העליון, לשכת הרמטכ"ל, מיום 6 במרס 1975. כן רלוונטית לנושא השאלתה שהגיש חבר הכנסת יוסי שריד לשר הביטחון שמעון פרס, 'חובת קצינים בצה"ל לקרוא את דו"ח אגרנט', דברי הכנסת, 73 (11.3.1975), עמ' 2090.

37 אגרנט 1975.

38 האלוף שמואל גונן (גורודיש) העלה טענות קשות נגד דרכי עבודתה של הוועדה עוד לפני שהוגש הדו"ח הסופי. לטענתו, הוועדה הפרה את זכויותיו כנחקר. ראו: כג"ץ 128/74 שמואל גונן נגד ועדת החקירה – למלחמת יום הכיפורים ואח', פ"ד כח (2) 80 (1974); וכן כג"ץ 469/74 שמואל גונן נגד ועדת חקירה למלחמת יום הכיפורים ואח', פ"ד כט (1) 635 (1974). כג"ץ דחה את שתי העתירות, שנגעו בין השאר לאופן המצמצם שבו פירשה הוועדה את סעיף 15 לחוק ועדות חקירה, תשכ"ט-1968 (סעיף זה נוגע לזכויות נחקרים העלולים להיפגע מן החקירה). פרשנותה של הוועדה ויחסו של בית המשפט אליה עוררו דיון ער בקרב משפטנים. ראו: שמעון שטרית, 'ועדת החקירה – מלחמת יום הכיפורים: המאזן הכולל לכף זכות', משפטים, ח, ו (1977), עמ' 74-90; רות גביון, 'על פרושו הנכון של סעיף 15 לחוק ועדות חקירה', משפטים, ו, 3 (1976), עמ' 548-562; גרעון גינת, 'התערבות כג"ץ בדיוני ועדות חקירה', הפרקליט, ג, ל (1976), עמ' 185-201. לימים תרמה עבודת הוועדה גם לשינוי השני בחוק האמור הנוגע במישרין לסעיף 15: הצעת חוק ועדות חקירה (תיקון מס' 2), תשל"ט-1979, ה"ח 1383.

39 כג"ץ 5088/93 מעריב נגד מדינת ישראל, נבו, 13.12.1993.

40 ברק בריאיון שהעניק לגלי צה"ל ולמשה שלונסקי ב-23 בספטמבר 1993. תמליל השיחה זמין בא"צ 177-2224/1994. יגאל ידין קרא לפרסם את הדו"ח כבר ב-1979, כשהיה סגן ראש הממשלה. ראו מעריב, 27.2.79, עמ' 21.

מקורות מידע ושיטות העבודה של חיל המודיעין ושל צה"ל' פורסמה בקובץ התקנות של הממשלה ה-25 בראשות יצחק רבין בראשית יולי 1994.⁴¹ מלאכת הכנת הדו"ח לפרסום הוטלה על מחלקת ביטחון שדה במטכ"ל, וזו עמלה על העניין חודשים אחדים. עבודת המחלקה הסתיימה בינואר 1995, אז הועמד הדו"ח לעיון הציבור בארכיון צה"ל ומערכת הביטחון. משיקולי ביטחון שדה הושמטו ממנו 48 עמודים, העוסקים כולם בנושאי מודיעין, ועוד פרטים רבים שצונזרו לאורך הדו"ח כולו.⁴² אף על פי כן הפרסום החלקי אפשר לקהיליית החוקרים להתחיל ולהסתמך על הדו"ח המלא או לחלופין להשלים סוגיות שנדרשה אליהן הוועדה רק באופן חלקי.⁴³ אלא שבכך לא תמה סגת הפרסום של הדו"ח.

בספטמבר 2006 הודיעה דוברת משרד הביטחון על פרסום מחודש ומקיף עוד יותר של הדו"ח הסופי. הגרסה החדשה הועמדה לעיון הציבור בינואר 2007.⁴⁴ כמו שהראה בני מיכלסון, שהיה ראש מחלקת ההיסטוריה של צה"ל, בין גרסת 2007 לגרסה שאושרה לפרסום ב-1995 יש פער ניכר. לדבריו, הפער גדול כל כך עד כי הגרסה המוקדמת אינה משקפת נאמנה את דברי הוועדה לעניין עבודת המודיעין. לעומת זה, הגרסה המאוחרת היא דווקא מקור היסטורי משובח לעניין הזה.⁴⁵ לפיכך, מהזמן שפורסמו הדו"ח המלא וחומרים ראשוניים נלווים הקשורים לעבודת הוועדה ערכו הסגולי של דו"ח הביניים כמקור היסטורי הנאמן לחקר המערכה הולך ופוחת. עם זאת חשיבותו להבנת טבעו של השיח ההיסטורי על המלחמה נשארת בעינה ואף מתחדדת.

מי שזכו לעיין בדו"ח המלא עם פרסומו היו מטבע הדברים חוקרים מקצועיים, שהטריחו את עצמם למתקני ארכיון צה"ל או לחלופין רכשו לעצמם עותק בכסף מלא.⁴⁶ עם זאת, גם לאחר הפרסום חומר רב הקשור למלחמת יום הכיפורים בכלל ולוועדת אגרנט בפרט עדיין גנוז בארכיון המדינה ובארכיון צה"ל ומערכת הביטחון. באופן אירוני, חרף היותה של מלחמת יום הכיפורים המלחמה המתועדת ביותר בתולדות מדינת ישראל, מאפיין בולט של השיח ההיסטורי עליה הוא דווקא חוסר

41 צו ועדות חקירה (היתר עיון בדין וחשבון של ועדת חקירה), התשנ"ד-1994, ק"ת 5611.

42 ספרור הדו"ח כמו שפורסם ב-1995 ביטא נאמנה גם את היקפו וגם את היקף ההשמטות שנעשו בו. הערה זו שאבתי מעבודתו של אל"מ (מיל') בני מיכלסון על פרסום דו"ח ועדת אגרנט: דו"ח ועדת אגרנט, הפרסום לציבור, יולי 2007, טרם פורסם. תודתי לאל"מ מיכלסון על נכונותו להעביר לעיוני את העבודה.

43 דוגמה בולטת לעניין זה היא מחקרו המשובח של שמואל גורדון על חיל האוויר, 30 שעות באוקטובר, עמ' 14.

44 ראו את הודעת דוברת משרד הביטחון מיום 20 בספטמבר 2006 (חלקים חסויים מדו"ח ועדת אגרנט נחשפים לעיון הציבור) כמו שהיא מופיעה באתר האינטרנט של משרד הביטחון: http://www.mod.gov.il/pages/general/pdfs/Vaadat_Agranat.pdf

45 מיכלסון, דו"ח ועדת אגרנט.

46 דו"ח אגרנט הועלה לאתר האינטרנט של ארכיון צה"ל ומערכת הביטחון רק בשנת 2012. ראו: <http://www.archives.mod.gov.il/pages/Exhibitions/agraanat/1/album/index.html#>

במידע ראשוני זמין.⁴⁷ ביטוי מהשנים האחרונות לרגישותו של הממסד לעניין זה הוא, למשל, סיפור הוצאתו לאור של הספר צליחה מאת עמירם אזוב בשנת 2011.⁴⁸ הפרסום התאפשר רק בעקבות פסיקה של בית המשפט המחוזי בתל אביב על אף התנגדותה של מחלקת ההיסטוריה של צה"ל, שבעצם יזמה את כתיבת המחקר יותר מעשור קודם לכן.⁴⁹ נכון לזמן כתיבת שורות אלו, אלפי עמודי פרוטוקול ומסמכים נלווים שיש בהם כדי לשפוך אור על שיקוליה של ועדת אגרנט ודרכי עבודתה עדיין אינם נגישים לציבור ולקהיליית המחקר. גניזת הפרוטוקול לתקופה של 30 שנה נעשתה בעקבות קביעתה המפורשת של הוועדה.⁵⁰ עם זאת, הוועדה המליצה שמקץ אותה תקופה יתיר נשיא בית המשפט העליון את פרסום הפרוטוקול פרט לאותם החלקים ממנו שועדה מיוחדת, שתתמנה לשם כך על ידי הממשלה באישור הכנסת, תראה צורך להוסיף ולשמרם בסוד גם לאחר מכן, מטעמים שבכטחון המדינה.⁵¹ המלצה זו יושמה לימים באופן כמעט מלא, והיא שניצבת בבסיס התיקון החמישי לחוק ועדות חקירה ממלכתיות, תשכ"ט-1968.⁵² תיקון זה מסדיר בחוק את הסמכות להקים 'ועדה מיוחדת' לעניין פרוטוקול ועדת אגרנט וועדות חקירה אחרות, אם כי מאציל על ראש הממשלה (ולא על הממשלה כולה) את הסמכות להקים אותה.

בעקבות כך הקימה הממשלה ה-30 בראשות אריאל שרון ועדה ציבורית בראשותו של השופט בדימוס יצחק אנגלרד לבחינת חשיפתו של פרוטוקול דיוני ועדת אגרנט.⁵³ מאז הקמתה אישרה 'ועדת אנגלרד' את פרסומם ההדרגתי של 50 עדויות בקירוב. משום

47 רונן ברגמן וגיל מלצר העלו נגד שלטונות הצבא טענות קשות בהקשר הזה. בספרם מלחמת יום כיפור: זמן אמת (ידיעות אחרונות, תל אביב 2003), שראה אור במלאת 30 שנה למלחמה, סברו השניים כי 'בצה"ל לא מאמינים בזכות הציבור לדעת', וכי מחלקת ההיסטוריה של צה"ל מעלימה מהציבור מידע 'כבר שלושים שנה' (עמ' 20 ו-490). דומה שהדברים מוקצנים למדי. זאת ועוד, מהתחקירים הרבים שפרסם ברגמן בשנים האחרונות על צה"ל ומערכת הביטחון מתקבל הרושם שהוא מקיים קשר הדוק ורציף עם גורמים במערכת הביטחון המזינים אותו במידע.

48 עמירם אזוב, צליחה: 60 שעות באוקטובר 1973, זמורה-ביתן, דביר, אור יהודה 2011. גם ספר זה שייך לקטגוריית המחקרים המשלימים סוגיות שוועדת אגרנט לא נדרשה להן.

49 ת"א 10-08-23835, מדינת ישראל נגד ד"ר עמירם אזוב, דינים מחוזי (140) 459 (2011).

50 אגרנט, שלישי ואחרון, עמ' ח.

51 שם, עמ' ט.

52 סעיף 24 לחוק ועדות חקירה, תשכ"ט-1968, ס"ח 548. התיקון לחוק התקבל לאחר דיונים ממושכים שערכה ועדת חוקה, חוק ומשפט של הכנסת ה-16. ראו דברי הוועדה בפרוטוקול 385 מיום 12.1.2005; פרוטוקול 386 מיום 18.1.2005; וכן פרוטוקול 391 מיום 24.1.2005. המלצתה של ועדת אגרנט לערב בתהליך אישור פרסום הפרוטוקול שלה את נשיא בית המשפט העליון לא התקבלה.

53 בוועדה חברים גם בנימין עמידרור ומשה ורדי. ההחלטה על הקמתה (החלטה 3317 של הממשלה ה-30 מיום 27.2.2005) זמינה באתר האינטרנט של משרד ראש הממשלה: <http://www.pmo.gov.il/Secretary/GovDecisions/2005/Pages/des3317.aspx>; פרוטוקול העדויות שהוצגו לוועדה נפרס על פני כ-9,000 עמודים.

חשיבות הנושא והעניין הציבורי הרב הטמון בו הועלו אחדים מהפרוטוקולים האחרונים לאתר האינטרנט של ארכיון צה"ל ומערכת הביטחון במלאת 39 שנה למלחמה. באופן טבעי זכה פרסום זה לתשומת לב רבה בתקשורת.⁵⁴ עם זאת, גם הוא עורר ביקורת נוקבת נגד מערכת הביטחון בטענה שהמערכת עדיין מונעת מהציבור גישה מלאה לתיקים ההיסטוריים שלה, שהם ההיסטוריה של כולנו.⁵⁵

בטענה זו יש, בלא ספק, מידה רבה של אמת. הדעת נותנת שגם מאמר זה יכול היה לצאת נשכר מפרסום גורף יותר של עדויות וחומר נלווה הקשור לעבודת הוועדה במישרין או בעקיפין. עם זאת יש להוסיף כי הדיון על המלחמה ועל עבודת הוועדה מתקיים על רקע שיח מחקר וציבורי ער למדי, או כמו שהעיר מומחה המודיעין אורי בר-יוסף: '39 שנים לאחר פרוץ מלחמת יום הכיפורים, קשה למצוא לקונות של ממש במחקרים ההיסטוריים עליה'.⁵⁶ דומה כי אחד ממאפייניו של דיון זה הוא היותו פתוח וליברלי למדי, ודאי לעומת השיח הערבי על המלחמה.⁵⁷

נשאלת השאלה כיצד עניין זה קשור ליכולתה של הוועדה להשאיר חותם כה עמוק על השיח הישראלי. דומה שהפער בין מהירות פרסומו של דו"ח הביניים מצד אחד לחלל שיצר הפרסום האטי והחלקי של הדו"ח הסופי מצד אחר רק העצים את השפעתו של דו"ח הביניים. לשון אחר, תולדות פרסום הדו"ח מחדדות את הפער שבין זיכרון המלחמה לבין ההיסטוריה שלה. אף שדו"ח אגרנט לא נכתב כהיסטוריה של המלחמה, הוא נראה בציבור הרחב כתיאור היסטורי של האירועים ובעצם הליך משפטי שבא חשבון לפחות עם אחדים מהאחראים למחדל. הוועדה עסקה, כמובן, גם בנושאים שחרגו מעניין הכשל המדיני והקונספציה, אלא שעניינים אלה זכו להתייחסותה בעיקר בחלקים שלא אושרו לפרסום. במילים אחרות, הנרטיב שתיארה הוועדה בדו"ח הביניים בשילוב ההמלצות האישיות הכלולות בו והסערה הציבורית שעורר הניחו את היסודות לשיח היסטורי, שבמרכזו ניצבו הקונספציה וענייני מודיעין (נקודה שתוסבר בהרחבה בהמשך הדברים). להבדיל, קריאות חלופיות של האירועים המדגישות נושאים דוגמת כשלים מבצעיים ומדיניים נדחקו לקרן זוית, אם משום גניזתו של הדו"ח המלא ואם משום שלאחר פרסום דו"ח הביניים הם נראו חלק מדיון פוליטי מוטה ומתלהם. בכלל הגורמים שהביאו לידי מצב זה היו הן עניינים שמחוץ לשליטתה של הוועדה דוגמת המנדט שנתנה לה הממשלה הן עניינים שהיו באחריותה דוגמת האופן שפירשה את כתב המינוי.

54 לעיון בפרוטוקולים, מהם כאלה שהועלו לרשת האינטרנט כבר ב־2008, ראו: אתר ארכיון צה"ל ומערכת הביטחון, 'עדויות וועדת אגרנט': <http://www.archives.mod.gov.il/pages/Exhibitions/agranat2/exb.asp>

55 רונן ברגמן, 'עכשיו נזכרים', ידיעות אחרונות, המוסף לשבת, 21.9.2012, עמ' 6. יש להוסיף כי חוסר רצונו של הממסד לפרסם לאלתר את כל החומר הנמצא בידי על המלחמה אופייני לממשלות, בכלל זה מערביות ודמוקרטיות. ראו: Keith Wilson (ed.), *Forging the Collective Memory*, Berghahn Books, Providence, R.I. 1996, pp. 1-23

56 בר-יוסף, 'המחדל שעור לא נחקר', הארץ, 25.9.2012, עמ' 20.

מנדט הוועדה ופרשנותו המצומצמת

בהתייעצות שערכה ראש הממשלה מאיר בעניין הקמתו של גוף שיחקור את מלחמת יום הכיפורים השתתפו כמה שרים בכירים, הרמטכ"ל אלעזר והיועץ המשפטי לממשלה, מאיר שמגר.⁵⁸ האחרון הציג לפני ראש הממשלה ארבע חלופות: (א) חקירה באמצעות ועדה פרלמנטרית, שמטבעה היא ועדה קבועה המאושת על בסיס מפלגתי; (ב) ועדת חקירה על פי חוק השיפוט הצבאי, שבסמכות שר הביטחון והרמטכ"ל; (ג) ועדה ממשלתית, שבדומה לוועדה פרלמנטרית גם לה עשוי להיות גוון פוליטי; ו(ד) ועדת חקירה על פי חוק ועדות חקירה, תשכ"ט-1968, קרי ועדת חקירה ממלכתית שמטבעה עורכת חקירה בעלת אופי משפטי.

מהמעט הידוע על השיקולים שקדמו להקמתה של ועדת אגרנט עולה כי הרמטכ"ל אלעזר התנגד בתוקף לקיום חקירה משפטית לפני קיומה של חקירה פנימית בצה"ל. לפיכך הציג לראש הממשלה כי צה"ל יתחיל בכמה תחקירים פנימיים.⁵⁹ האפשרות המועדפת על שר הביטחון משה דיין אינה ברורה לגמרי. לטענת מזכירו, אריה בראון, דיין תמך בהקמת ועדת חקירה, אלא שאת סוג החקירה עצמה – משפטית, ציבורית או פנים-צבאית – הוא השאיר להכרעתו של היועץ המשפטי לממשלה.⁶⁰ חמישה ימים לאחר הקמתה של ועדת אגרנט, כשכבר היה הרכבה ברור וידוע, הביע דיין אמון מוחלט בה, והתבטא כמי שיקבל כל החלטה שתקבל.⁶¹ לעומת זאת, בספרו אבני דרך כתב דיין כי 'ביסודו של דבר, אין מלחמת יום הכיפורים עניין לביורור משפטי, אלא להפקת לקחים מדיניים ולטיפול אדמיניסטרטיבי וצבאי'.⁶²

57 דוגמה בולטת לעניין זה היא סיפור העמדתו לדין וכליאתו של רמטכ"ל צבא מצרים בזמן המלחמה בשל ספר שפרסם עליה ב-1979. ראו: Saad El Shazly, *The Crossing of the Suez*, American Mideast Research, San Francisco 2003 (Revised Edition), pp. 329-338. שאולי החל לרצות את עונשו רק עם חזרתו מגלות באלג'יר בשנת 1992. עם שחרורו מהכלא יצא בקריאה פומבית להקמתה של ועדה ציבורית ברוח ועדת אגרנט בנימוק כי לעניין המלחמה העם המצרי עדיין לוט בערפל. (Ibid., p. 331).

58 אריה בראון, משה דיין במלחמת יום הכיפורים, עידנים, ידיעות אחרונות, תל אביב 1992, עמ' 321-325.

59 שם, עמ' 318-322; וכך חנוך ברטוב, דדו: 48 שנה ועוד 20 יום, מעריב, תל אביב 1978, עמ' 8 ו-355.

60 בראון, משה דיין במלחמת יום הכיפורים, עמ' 318.

61 שם, עמ' 339.

62 משה דיין, אבני דרך, ידיעות אחרונות, ירושלים 1976, עמ' 687. יש להדגיש כי התייחסותו של דיין לוועדת אגרנט כמו שמופיעה בכתביו אפולוגטית במובהק. מאפיין בולט של גישתו זו הוא הנטייה להטיל את האחריות לאירועי המלחמה לפתחם של הרמטכ"ל אלעזר ושל גורמים אחרים, בכללם ארצות הברית, שלדברי דיין סירבה למכור לישראל סוגי נשק מסוימים (דבר, 19.10.1973, עמ' 2), ואזרחי ישראל וחילי צה"ל, שלטעמו הפגינו רכרוכיות יתר אל מול קשיי המלחמה. ראו: משה דיין, 'שר הביטחון משה דיין על מלחמת יום הכיפורים', בתוך: אילן כפיר ויעקב ארז (עורכים), צה"ל בחילו, ב, מעריב, רביבים 1984, עמ' 116-119.

מי שהכריעה בסופו של דבר בעד הקמתה של ועדת החקירה הממלכתית היתה ראש הממשלה מאיר. כתב המינוי של הוועדה, שאושר בממשלה ב-18 בנובמבר 1973, הסמיך אותה לחקור את הדברים האלה:

1. המידע, בימים שקדמו למלחמת יום-הכיפורים על מהלכי האויב וכוונותיו לפתוח במלחמה וכן ההערכות וההחלטות של הגורמים הצבאיים והאזרחיים המוסמכים לכך, בקשר למידע האמור;
2. היערכותו של צה"ל למלחמה בדרך-כלל, כוננותו בימים שקדמו למלחמת יום-הכיפורים ופעולותיו עד לבלימת האויב.⁶³

אף שכתב המינוי לא גדר לוועדה גבולות זמן ברורים לחקירתה, הוא בהחלט מיקד אותה בשתי 'תקופות': (א) בימים שקדמו למלחמה; ו(ב) בשלב הקשה ביותר של קרבות הבלימה, המזוהים עם תחילתה. הוועדה לא נדרשה אפוא לחקור את כל מהלך המלחמה. כגוף ממלכתי הממלא פונקציות מנהליות ומעין-שיפוטיות היא, כמובן, לא היתה מוסמכת להרחיב את כתב המינוי שלה.⁶⁴ מאחר שכך, היצמדות אליו הקשתה עליה מראש, ובעצם מנעה אותה מלהציג תמונה מאוזנת של כשלים מכאן והישגים משם. מטבע הדברים הישגים מבצעיים אלה באו לידי ביטוי דווקא בשלבים מאוחרים יותר של המלחמה, לאחר שעבר צה"ל מעמדת מגננה להתקפה. על כך יש להוסיף כי הוועדה בחרה ביודעין ובמכוון לצמצם עוד יותר את המנדט שניתן לה מבחינת גבולות הזמן של החקירה והדגשיה.

ברו"ח הביניים הבהירה הוועדה כי להבנתה שלב הבלימה הסתיים בחזית הצפון ב-9 באוקטובר, ובדרום – ב-14 באוקטובר.⁶⁵ אף על פי כן היא בחרה להתמקד רק בשלושת ימי הלחימה הראשונים בנימוק שמראש לא הוקמה כדי 'לכתוב את ההיסטוריה של קרבות הבלימה'.⁶⁶ לעניין זה הוסיפו חברי הוועדה עוד הסתייגות: 'אילו באמת היה דבר כזה מוטל עלינו, הרי ברור שאינו ניתן למימוש בדרך מעמיקה אלא כתוצאה מחקירה הנמשכת שנים רבות'.⁶⁷ יוצא מזה שהוועדה לא היתה 'ועדה היסטורית', וככזאת נמנעה מלחקור גם את התקופה שקדמה לכהונתו של דוד אלעזר כרמטכ"ל.⁶⁸ אדרבה, זמן קצר לאחר הגשת

63 אגרנט 1975, עמ' 10.

64 קלגסבלד, ועדות חקירה ממלכתיות, עמ' 91.

65 אגרנט 1975, עמ' 75-76.

66 שם, עמ' 76.

67 שם. השופט אגרנט הדגיש נקודה זו גם בריאיון שהעניק לעיתונאי דב עצמון ('השופט אגרנט: זה היה תפקיד קשה. לפי מיטב הכרתי, לא גרמנו אי-צדק', ידיעות אחרונות, המוסף לשבת, 3.9.1976, עמ' 4-5). בריאיון שערכתי עם פרופ' יואב גלבר, שהיה עוזר מדעי לוועדה, הוא אמר שאחד משיקוליה היה רצונה לסיים את החקירה בהקדם (ריאיון במרכז הבינתחומי הרצליה, 4.7.2012).

68 יואב גלבר, היסטוריה, זיכרון ותעמולה: הדיסציפלינה ההיסטורית בארץ ובעולם, ספרית אופקים, עם עובד, תל אביב 2008, עמ' 50. אלעזר נכנס לתפקידו כראש המטה הכללי של צה"ל ב-1 בינואר 1972.

הדו"ח הסופי טען אלעזר כי הוועדה לא מילאה אפילו אחר הנחיות כתב המינוי שלה בהתעלמה מחקירת 'הערכות למלחמה בדרך כלל'. 'אילו נחקר הנושא', כתב אלעזר במזכר שהגיש לראש הממשלה במאי 1975, 'היה מתברר כי צה"ל עמד במבחן בכל הנוגע לבניין נכון של הכוח והערכותו למלחמה'.⁶⁹ דומה שטענה זו כוללנית מדי, שכן חלקים בדו"ח הסופי דווקא עוסקים בימ"חים, בביטחון שדה, בבניין הכוח ועוד. עם זאת הוועדה בוודאי לא מיצתה את כל מרחב האפשרויות שפתח כתב המינוי לפנייה.

מנדט הוועדה חושף לפנינו עוד שני גורמים שבדיעבד הגבירו את עצמת השפעתו של דו"ח אגרנט על השיח ההיסטורי. ראשית, הוועדה התמקדה בשלב הטראומטי ביותר של המלחמה, שהעיב על כל הישג שרשם צה"ל במהלכה.⁷⁰ במילים אחרות, הרושם העגום העולה מדו"ח אגרנט אישר למיליוני אזרחים וחיילים את מה שהם ידעו מראש: ההתרעה המאוחרת היתה בעוכרי צה"ל, ששילם מחיר כבד בניסיון לבלום את הסתערות האויב. על רקע זה קל יותר להבין מדוע ההסבר שהציעה הוועדה לעניין הכשל המודיעיני, שלא כהמלצות האישיה, התקבל והתקבע בתודעת הציבור בשנים שלאחר מכן. שנית, הדגש המיוחד שדו"ח הביניים שם על הכשל המודיעיני יצר תמונה בלתי מאוזנת, שכן הוא דחק לקרן זווית עניינים אחרים, בעיקר טקטיים, אופרטיביים ומדיניים. התמקדות זו לא היתה מחויבת המציאות, והיא פועל יוצא של הפרשנות שהעניקה הוועדה לכתב המינוי שלה ושיקולים אחרים שהנחו אותה דוגמת רצונה לסיים את החקירה בהקדם. לא בכדי זכה מנדט הוועדה, לפחות בדיעבד, לביקורת נוקבת. בשיחה שערכתי עם פרופ' יואב גלבר, שהיה עוזר מדעי לוועדה, הוא כינה את המנדט 'שקר היסטורי'. לדבריו:

כתב המינוי כלל סעיפים שנועדו לבדוק את מה שהיה שקוף: ההפתעה, חוסר המוכנות הבסיסי והתקלות בלחימה כתוצאה משני אלה, שכן את כל אלה אי-אפשר היה להסתיר. ההצטמצמות לסוגיות אלו אמרה במשתמע שכל השאר היה בסדר ואינו זקוק לחקירה, וזה מה שאני מכנה 'השקר ההיסטורי'. חלק גדול מהתקלות, מחדלים, כישלונות או איך שלא יקראו לזה שייך דווקא לשלבים המאוחרים יותר של המלחמה.⁷¹

רונן ברגמן וגיל מלצר שופכים אף הם קיתונות של בוז על כתב המינוי ועל הפרשנות שהעניקה לו הוועדה, וסבורים כי חבריה לא העזו לחרוג ממנו 'גם כשהאינטרס הציבורי והמוסרי היה להרחיב מעט את המבט'.⁷² ייתכן שיש בדברים אלה ממש, אבל, כאמור, אין לצפות מוועדת חקירה ממלכתית להרחיב את המנדט הניתן לה על דעת עצמה. לחלופין יש להפנות את חצי הביקורת לממשלה שמינתה אותה, אך, לא שללה בהכרח את העיסוק

69 ארכיון המדינה א-108/1, עמ' 18 (כן ראו שם, עמ' 23).

70 אורן, תולדות מלחמת יום הכיפורים, עמ' 352.

71 גלבר, ריאיון במרכז הבינתחומי הרצליה, 4.7.2012 והתכתבות בדואר אלקטרוני מיום 12.9.2012 ו-28.10.2012.

72 ברגמן ומלצר, מלחמת יום כיפור, עמ' 467.

בהערכות ובהחלטות של גורמים אזרחיים. לימים ביקר את הממשלה בעניין זה דווקא שר החוץ אבא אבן, שהגדיר את מנדט הוועדה 'מזוכיסטי' ו'אבסורדי'.⁷³ לשיטתו של אבן, אמנם המלחמה נפתחה בכישלון, אך הסתיימה בניצחון. החלטתה של הממשלה להתמקד בצדה הקודר דווקא נשגבה אפוא מבינתו של שר החוץ לשעבר, שלפחות בשנות התשעים ראה בממשלה שותפה מלאה לכישלון ולניצחון כאחד.

ועדת אגרנט היתה מודעת לרוח הדברים שלמעלה, והדגישה כי התמקדותה בטעויות, במשגים ובחולשות באה על רקע 'הישגו המכריע של צה"ל' ולשם הפקת לקחים לעתיד.⁷⁴ זאת היתה דרכה להקשות במעט את הרושם העגום העולה מן הדו"ח. על כך היא הוסיפה, בנימה מליצית משהו, כי הדו"ח נכתב ברוח דברי ההקדמה שהוסיף וינסטון צ'רצ'יל לספרו המונומנטלי על מלחמת העולם השנייה – ספר שלדברי מחברו נכתב בכאב לב גדול משום הצורך ללמוד את לקחי העבר לקראת אתגרי המחר.⁷⁵ בכיוגרפיה שחיברה פנינה להב על השופט שמעון אגרנט היא הסבירה כי הכבוד שחלקו חברי הוועדה לגבורתם של חיילי צה"ל בראשית הדו"ח ובסיומו היתה דרכם להביע את הזדהותם עם המדינה ועם הממסד הביטחוני.⁷⁶ דא עקא שדברי שבח אלו נבלעים בין הררי הביקורת שהמטירה הוועדה על צה"ל, ולפיכך היו רחוקים מלהמתיק את הגלולה המרה שרקחה. להבדיל, הם אישרו את ההנחה הרווחת כי בניגוד למלחמת ששת הימים, שנערכה בסימן הצלחתם המהדהדת של קברניטי הצבא ואלופיו, גיבורי מלחמת יום הכיפורים היו דווקא החיילים הפשוטים ודרגי הביניים.⁷⁷

73 Abba Eban, *Personal Witness*, P. G. Guttmann's Sons, New York, 1992, p. 555. כבר בשנות השבעים מתח אבן ביקורת קשה על ועדת אגרנט בספרו האוטוביוגרפי: Abba Eban, *An Autobiography*, Random House, New York 1977, pp. 568-569

74 אגרנט 1975, עמ' 17, 56 ו-67; וכן אגרנט, שלישי ואחרון, עמ' ה.

75 אגרנט 1975, עמ' 94. ההיסטוריה שחיבר צ'רצ'יל על מלחמת העולם השנייה נחשבה שנים ארוכות להיסטוריה כמוררשמית של בריטניה על המלחמה. מבחינה זו הן צ'רצ'יל הן ועדת אגרנט השאירו חותם עמוק על השיח ההיסטורי של ארצותיהם. לעניין דרך כתיבתו ההיסטורית של צ'רצ'יל ומעמדה בבריטניה ראו: David Reynolds, *In Command of History: Churchill Fighting and Writing the Second World War*, Random House, London 2005

76 Pnina Lahav, *Judgment in Jerusalem: Chief Justice Simon Agranat and the Zionist Century*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London 1997, p. 236. על הנאמנות הבלתי מסויגת של לסקוב למערכת הצבאית העיד גם יעקב חסדאי. ראו דבריו המובאים אצל מרדכי נאור, לסקוב: לוחם, אדם, חבר, משרד הביטחון, תל אביב 1989, עמ' 343.

77 העדות על גבורתם של לוחמים קצינים ואנשי מילואים בני הדרגים הנמוך והבינוני מחזקים את הרושם ש'לא הכל היה "מחדל"', כמו שכתב אביגדור קהלני בספרו עז 77, שוקן, ירושלים ותל אביב 1977, עמ' 9. על חוויותיהם ועל תושייתם של דרגים אלו התפרסמו ברבות השנים ספרים רבים. ראו, למשל, אורי אור, אלה האחים שלי, ידיעות אחרונות, תל אביב 2003; אילן כפיר, אחי גיבורי התעלה: סיפורם של הלוחמים שניצחו את המלחמה, ידיעות אחרונות, תל אביב 2003; וכן צביקה גרינגולד, כוח צביקה: 24 שעות של גבורה במלחמת יום הכיפורים, מודן, בן שמן 2008. צורך עמירם אזוב בטענתו כי 'גם בעיני חיילי המילואים וגם עיני הציבור הפך [האלוף אריאל] שרון

כבר בימים הסמוכים לסיום המלחמה הדגישו מצביאים ומנהיגים ישראלים כי מבחינה צבאית גרידא היתה המלחמה ניצחון מפואר.⁷⁸ הקולות האלה נאלמו ונעלמו בתוך תחושות ההלם והצער הכללי שאפפו את ישראל מאוקטובר 1973.⁷⁹ אם היתה אפוא לוועדת אגרנט דרך לשנות במעט את הרושם הקשה שיצרה המלחמה, הרי היא לא מימשה את הפוטנציאל הזה. השאלה אם זה תפקידה של ועדת חקירה ממלכתית חורגת ממסגרת הדין שלפנינו. ואולם עצם העובדה שלוועדת אגרנט היתה השפעה מכרעת על הזיכרון הקולקטיבי בארץ,

למנצח הגדול של המלחמה, בין השאר, בשל יחסי ציבור טובים מעמיתיו'. ראו: צליחה, עמ' 279; וכן כפיר, אחי גיבורי התעלה, עמ' 12. עם זאת ברור מאליו כי ברצונו או שלא ברצונו היה שרון מעורב ב'מלחמות הגנרלים', שהתנהלו במהלך המלחמה ולאחריה. המאבקים האלה הם עצמם ראייה לטלטלה העזה שפקדה את צמרת צה"ל ולמשקלם המכריע של דרגים נמוכים יותר בעיצוב פני המערכה.

78 הצגת מלחמת יום הכיפורים כניצחון צבאי מפואר הודגשה במקורות רבים. ראו, למשל, ההקדמה לספרו של חיים הרצוג, הימים הנוראים: פרשנות על מלחמת יום הכיפורים, מעריב, תל אביב 1973; 'ריאיון השבוע' שהעניק עזר ויצמן לרב גולדשטיין, מעריב, 2.11.1973; פקודת היום של האלוף שרון לחייליו (20.1.1974) בספרו של אורי דן, ראש גשר, הוצאה מיוחדת, תל אביב 1975, עמ' 280; גולדה מאיר, חיי, מעריב, תל אביב 1975, עמ' 305; אפרים תלמי, מה ומי במלחמות עשרים וחמש השנים, ב, דביר, תל אביב 1975, עמ' 538; דיין, אבני דרך, עמ' 685; וכן אברהם אדן, על שתי גדות הסואץ, עידנים, ידיעות אחרונות, ירושלים 1979, עמ' 13. באופן לא מפתיע גם בחומרי הסברה של צה"ל המופנים לחיילים מודגש כי המלחמה הסתיימה בניצחון ישראלי מוחץ. ראו, למשל, א"צ 88-928/2005, עמ' 3 ו-21. על רקע זה חוקרים המציגים את מלחמת יום הכיפורים ככישלון ישראלי הם דווקא יוצאי דופן. כאלה הם, למשל, אורי מילשטיין, מלחמת יום-הכיפורים, המערך-המוצנח, קר-הדרם, פרוץ המלחמה, ירון גל, תל אביב 1992, עמ' 41; עמנואל ולד, קללת הכלים השבורים: דמדומי העוצמה הצבאית והמדינית הישראלית (1967-1982), שוקן, ירושלים 1987, עמ' 97-122. דיון מאוזן יותר לעניין השאלה מי ניצח במלחמה ראו במאמרו של עמוס ידלין, 'שאלות בעקבות המלחמה', בתוך: פנחס יחזקאלי (עורך), מלחמת יום הכיפורים ולקחייה, משרד הביטחון, תל אביב 2005, עמ' 9-10, 14.

79 הסבר אפשרי לאי-הפיכתה של מלחמת יום-הכיפורים למיתוס ישראלי מכונן מוצע במאמרו של ליבמן: Charles S. Liebman, 'The Myth of Defeat: The Yom Kippur War in Israeli Society', *Middle Eastern Studies*, 29, 3 (1993), pp. 399-418. על 'כישלונות מהוללים' שנהפכו למיתוסים מכוננים בהיסטוריה הישראלית והציונית דוגמת המצור על מצדה, מרד ברכוכבא והקרב על תל חי ראו: Yael Zerubavel, *Recovered Roots: Collective Memory and the Making of Israeli National Tradition*, Chicago and London, The University of Chicago Press, 1995. עוד התייחסות לעניין הזה בהקשר של עולי הגרדום מופיעה בספרו של אמיר גולדשטיין, גבורה והדרה: עולי הגרדום והזיכרון הישראלי, יד יצחק בן-צבי, מכון ז'בוטינסקי בישראל, ירושלים ותל אביב 2011, עמ' 143-144. מעניין לצייין כי בניגוד לרוב מוחלט בציבור הישראלי, לאנשי 'גוש אמונים' היתה המלחמה מקור לתחושות של גאווה ונחמה. לעניין הזה ראו מאמרו של מיכאל פייגה, 'מלחמת יום הכיפורים בזיכרון הישראלי: שבר מול המשכיות', בתוך: משה שמש וזאב דרורי (עורכים), טראומה לאומית, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, שדה-בוקר 2008, עמ' 351-367.

שהוא עצמו בבחינת משאב לאומי חשוב, מורה על כך שעבודת הוועדה היתה צומת דרכים שבו היה אפשר לבחור בכיוונים שונים לעיצוב זיכרון המלחמה. לאחר שעמדנו על הרקע ליצירת המושג 'קונספציה' כמופיע בדו"ח אגרנט ועל הנסיבות והגורמים העיקריים שאפשרו את הטמעתו בשיח ההיסטורי, נפנה לבחון כמה מהופעותיו של התהליך בהיסטוריוגרפיה על המלחמה.

היסטוריוגרפיה בצל הקונספציה

מלחמת יום הכיפורים על שלל השלכותיה מרחיקות הלכת נלמדה בעשורים האחרונים בהקשרים שונים ומגוונים. עם זאת, תשומת לב מיוחדת יוחדה במחקר דווקא לרקע שהוביל למלחמה. אחרי ככלות הכול הנחה רווחת היא – הזוכה לביטוי גם בהיסטוריה הרשמית של המלחמה – ש'על כל הישג במלחמה עצמה מעיב הכישלון הטרומי – אי-מניעת המלחמה. הכישלון הוחמר, כי לא זו בלבד שישראל נכזבה מן ההרתעה, אלא שהתאחרה גם התרעת המודיעין.⁸⁰ לשון אחר, ההישגים הצבאיים שקצר צה"ל באוקטובר 1973 ויכולתו לעבור מעמדת מגננה לעמדת התקפה בתוך ימים ספורים בלבד נראים משניים להפתעה ולתחושת ההלם שפשטו בארץ עם פרוץ הקרבות. העובדה כי מניין האבדות שספג הצד הערבי גדול בהרבה מזה הישראלי, וכי ישראל לא איבדה שטחים ברמת הגולן, ואף סיימה את המלחמה כשחלק מכוחות הקרקע שלה פרוסים מעבר לקווי האויב, ניצבת עד היום בצל ההלם והתדהמה הראשוניים. על רקע זה קל להבין את תשומת הלב המרובה שהופנתה להפתעה של מלחמת יום הכיפורים ולקרבות הבלימה המזוהים עם פתיחתה. כבר לפני שנים אחדות העיר יוצא חיל האוויר החוקר שמואל גורדון כי 'הוויכוח על מידת ההשפעה של התרעה קצרה לעומת השפעת המשגים המבצעיים על תוצאות הבלימה עודנו חי ולוהט כבעבר'.⁸¹ כוחם של דברים אלו שריר וקיים גם היום. את מגוון ההסברים שניתנו למלחמה אפשר לחלק בהכללה לארבעה הסבריים על.⁸²

על פי הגישה הראשונה והרווחת מכולן אם כל חטאת היא הכשל המודיעיני שקדם למלחמה. בבסיס גישה זו עומדת ההנחה כי ההתרעה המאוחרת והשגויה על מועד פרוץ הקרבות פגעה קשות בכושרו המבצעי והמורלי של צה"ל. השלב הראשון של המלחמה, שהיה בסיומן קרבות עקובים מדם, היה תוצר ישיר של חוסר במודיעין על כוונות האויב

80 אורן, תולדות מלחמת יום הכיפורים, עמ' 352.

81 גורדון, 30 שעות באוקטובר, עמ' 179.

82 חלוקה זו לגישות אינה סותרת את העובדה שיש מחקרים, בכללם מחקרים המוזכרים במאמר הזה, המשלבים רכיבים ואפיונים מכמה גישות מחקריות. דוגמה מובהקת לכך היא מחקרו של גורדון עצמו. ראו: שם, עמ' 433.

לפתוח במלחמה. גישה זו, שזכתה להדגשה יתרה בדבריה של ועדת אגרנט, מקטינה ואף פוטרת מאחריות את כל מי שלא היה שותף לעיצובה של הערכת המודיעין הלאומית.⁸³ ההסבר השני למלחמה נעוץ באקלים המדיני-חברתי ששרר בישראל למן יוני 1967 ועד אוקטובר 1973. האופוריה ותחושת הכוח שפשטו בארץ כאש בשדה קוצים יצרו אשליה מסוכנת, שבישמה גם את ההנהגה הישראלית וגם את הציבור הרחב, כאילו לצה"ל היתה עליונות מוחלטת נגד כל סוג איום שיפנו כלפיו צבאות ערב. הונאה עצמית זו היתה, לכאורה, משוללת כל אחיזה במציאות.⁸⁴ יוצא מזה כי תחושת ההלם שעוררה המלחמה נעוצה בעצם בפער שבין מלחמת יום הכיפורים, שהיתה ארוכה ומסובכת, לבין מלחמת ששת הימים, שהסתיימה בניצחון ישראלי מוחץ ומהיר.

הגישה השלישית תולה את הקולר דווקא בכשלים מבצעיים, בהנחות אופרטיביות מוטעות וב'מלחמות גנרלים', שהקשו על צה"ל למצות את מלוא הפוטנציאל הטמון בו במהלך הקרבות.⁸⁵ לקטגוריה זו משתייכים מחקרים דוגמת הסדיר יבלום? מאת עמנואל סקל⁸⁶ או להבדיל ספרו האוטוביוגרפי של איש חיל האוויר יפתח ספקטור, שכתב בנחרצות: 'לא התכווננו כראוי, ושום תיאוריה על "הפתעה" או "בלבול" לא יכולה לכסות על כך'.⁸⁷ על חוסר הכנה זו אפשר להוסיף, כמובן, גם גורמים אחרים דוגמת יחסי כוחות בלתי אפשריים מבחינה ישראלית, גיוס מילואים מאוחר והפעלה שגויה ובלתי יעילה של חיל האוויר.⁸⁸ כמה מהקרבות הקשים ביותר במלחמה, דוגמת הקרבות ב'חווה הסינית', בעיר סואץ ובמוצב החרמון, נערכו דווקא בשלבים מתקדמים של המלחמה. מאחר שכך הם מחזקים את הרושם כי על ניהול המערכה העיבו כשלים והחלטות מבצעיות שחרגו מעניין ההתרעה המוקדמת.

הגישה הרביעית, שבשנים האחרונות זוכה ליותר ויותר תשומת לב מחקרית, מתמקדת בהיבטים מדיניים הקשורים למלחמה. אליבא דגישה זו, למחדל המבצעי והמודיעיני קדם

83 ראו, למשל, את דברי ועדת החקירה, אגרנט 1975, עמ' 18 ו-78; אורן, תולדות מלחמת יום הכיפורים, עמ' 64 ו-352; אהרון זאבי, 'תכנית ההונאה המצרית', בתוך: עופר וקובר (עורכים), מודיעין וביטחון לאומי, עמ' 437; וכן יעקב חסדאי, אמת בצל מלחמה, זמורה ביתן, מודן, תל אביב 1979, עמ' 10. למותר לציין שוועדת אגרנט לא ייחדה את דו"ח הביניים אך ורק לעניין הכשל המודיעיני, ועסקה בין השאר גם בנושאים דוגמת האיחור לכאורה בגיוס המילואים, פריסה לקויה של כוחות שריון בחזית התעלה והסתמכות יתרה על כוחות הצבא הסדיר.

84 בנימין פלד, ימים של חשבון, מודן, בן-שמן 2004, עמ' 447-448.

85 ולד, קללת הכלים השבורים.

86 עמנואל סקל, הסדיר יבלום? כך הוחמצה ההכרעה בסיני במלחמת יום הכיפורים, מעריב, תל אביב 2011.

87 יפתח ספקטור, רם וברור, ידיעות אחרונות, תל אביב 2008, עמ' 247.

88 אליבא דישאל טל, 'החטא הקדמון' של המלחמה היה גיוס המילואים המאוחר, שלהבנתו הוליד כמה אתגרים צבאיים. עוד גורם חשוב היה תחושת הביטחון המופרז, שנבעה מהעומק האסטרטגי ומעוצמת האש של חיל-האוויר'. ראו: ישראל טל, בטחון לאומי: מעטים מול רבים, דביר, תל אביב 1996, עמ' 171-172, 179.

כשל מדיני, שמנע מישראל להיערך לקראת המלחמה כראוי. לפיכך הגישה מניחה את הכישלון לפתחם של פוליטיקאים ודיפלומטים, ולא לזה של לובשי המדים. בדומה לשלוש הגישות האחרות גם גישה זו מתאפיינת בריבוי קולות. וכך שלא כיגאל קיפניס, המורה על 'הקונספציה המדינית' של משה דיין וגולדה מאיר כמחדל הראשי של 1973, בועז וונטיק וזכי שלום מדגישים דווקא את המכשולים שהערים ממשל ניקסון על קידומו של תהליך מדיני פורה.⁸⁹

כלל לא ברור אם ואיך אפשר להשוות את גודל המחדל המודיעיני לזה המבצעי או המדיני. עם זאת ברור למדי כי הדגש ששמה ועדת אגרנט בנושא ההתרעה המוקדמת נהפך לימים להסבר שכיח ביותר להפתעה של אוקטובר 1973, או כמו שכתב כבר בשנות השמונים איש אמ"ן לשעבר יואל בן-פורת: 'בציבור בישראל, ואף בצה"ל, רווחת סברה, שהסיבה להפתעה היתה "קונספציה" שגיבש כביכול אגף המודיעין: אין זה סביר שתפרוץ מלחמה כל עוד לא השיגה מצרים עליונות אווירית'.⁹⁰ טיעון דומה העלה גם יצחק גל-נור במלאת 30 למלחמה ולפיו השיח הישראלי עליה טרם הצליח לחרוג מהנושאים המוכנים מעליהם דוגמת הטראומה הכרוכה במלחמה וכישלון המודיעין.⁹¹ דומה שמבחינה זו לא השתנה בישראל הרבה משנות השבעים ועד היום.

בחלוף כמעט ארבעה עשורים מאז פרסמה הוועדה את דו"ח הביניים שלה השיח הישראלי עדיין שבוי בקונספציה שהציגה לפניו ועדת אגרנט.⁹² רק כך אפשר להבין ניסיונות של חוקרים וותיקי מלחמה היוצאים להוכיח איש-איש בדרכו כי לא הכשל המודיעיני ולא הקונספציה היו הגורם העיקרי לקטסטרופה של אוקטובר 1973. לשיטתו של האלוף במילואים גיורא רום, למשל, 'המחדל המהותי האמיתי במלחמת

89 יגאל קיפניס, 1973: הדרך למלחמה, כנרת, זמורה-ביתן, דביר, אור יהודה, 2012; בועז וונטיק וזכי שלום, מלחמת יום הכיפורים: המלחמה שהיה אפשר למנוע, רסלינג, תל אביב 2012.

90 יואל בן-פורת, 'הערכות מודיעין', בתוך: עופר וקובר (עורכים), מודיעין וביטחון לאומי, עמ' 225. על טיעון זה חזרו בהקשרים שונים גם חוקרים אחרים דוגמת יגאל שפי, 'מענה לתורפה אסטרטגית', בתוך: חגי גולן ושאלו שי (עורכים), מלחמה היום, משרד הביטחון, תל אביב 2003, עמ' 165.

91 יצחק גל-נור, 'הקונספציה שמאחורי הקונספציה', בתוך: שמש ודרורי (עורכים), טראומה לאומית, עמ' 9.

92 לאחרונה הועלה על סדר היום הציבורי והמחקרי עוד היבט של הכשל המודיעיני, הקשור להפעלתם או אי-הפעלתם של 'האמצעים המיוחדים'. ראו: אורי בר-יוסף, 'אי-הפעלת "אמצעי האיסוף המיוחדים" והכשל המודיעיני במלחמת יום הכיפורים – מבט חזר', מערכות, 448 (2013), עמ' 46-53. לטענתו של בר-יוסף, 'מסיבות שונות חוקרי ההפתעה – ברובם הגדול – לא הקדישו לנושא הזה את תשומת הלב הראויה' (שם, עמ' 48). בלי להיכנס לשאלה מהי אותה תשומת לב ראויה, מאמר זה שופך אור על כמה מהגורמים שדחקו את הסוגיה לקרן זווית. טענתו של בר-יוסף, ולפיה 'הוועדה ראתה באי הפעלת האמצעים המיוחדים את המפתח לכישלון המודיעיני' עומדת בסתירה להצגתם בר"ח כ'ביטוח המשני של אמ"ן'. ראו את מאמרו של בר-יוסף, 'המפתח לכישלון המודיעיני', הארץ, 14.7.2013, והשוו לאגרנט, הנמקות והשלמות, עמ' 83, 99-100.

יום הכיפורים לא היה מחדל מודיעיני, אלא מחדל מדיני אסטרטגי.⁹³ לעומתו יואב גלבר מדגיש כי לא הקונספציה היתה שורש הרע, כי אם חטא היוהרה של האליטה הצבאית.⁹⁴ 'מקובל לחשוב', מוסיפים ארבל ונאמן, 'שעיתויה ומהלכיה של מלחמת יום הכיפורים היו תוצר של הפתעה מודיעינית. האמת שונה לחלוטין: ההנהגה הישראלית היתה מודעת היטב למתרחש, אך לדאבונם של רבים, הדרך שבה בחרה לפעול היתה תוצר של שיגיון אסטרטגי.'⁹⁵ גם דני אשר קורא להשתחרר מכבלי 'המסורת', 'לשבור את הקונספציה' כמו שהוא בחר לקרוא לספרו, ולהתמקד דווקא במטרות המלחמה המצריות.⁹⁶ צבי לניר מערער על המוסכמה המדינית, המשפטית ו'המדעית' על הקונספציה, וסבור כי מלחמת יום הכיפורים לא היתה תוצר של כשל התרעה, אלא של תפיסות יסוד מדיניות ואסטרטגיות.⁹⁷ זהו מקבץ חלקי בלבד. על הדוגמאות האלה יש להוסיף ספרים אפולוגטיים מובהקים שמחבריהם מנסים להסיר מעליהם לפחות מקצת האחריות למחדל. דוגמה בולטת לסוגה זו היא ספרו של ראש אמ"ן בזמן המלחמה, האלוף אלי זעירא, שמעלה טענות קשות ביותר בדבר חלוקת אשמה בלתי שוויונית שהוטלה בו ובאמ"ן.⁹⁸ בספרו מציג זעירא את ועדת אגרנט כגוף מוטה הנטול כל קב זכות, תוך שהוא מעלה טענות רבות נגד הוועדה ומסקנותיה. לדידו, הוועדה פעלה בשירות הדרג המדיני ואגב כך הזיקה לדמוקרטיה הישראלית.⁹⁹ ההסבר הפשטני שהציעה למלחמה יצר, לשיטתו, מיתוס מעוות, ולפיו האחריות למחדל נופלת קודם כול על כתפיהם של אמ"ן והעומד בראשו. לחלופין חותר זעירא להוכיח כי המלחמה היתה תוצר של משגים שעשה הדרג המדיני, שלכאורה התעלם מתפיסת הביטחון של ישראל.¹⁰⁰ זאת ועוד, בניגוד להנחה המקובלת המייחסת את גיבוש

93 מצוטט בתוך: דוד ארבל ואורי נאמן, שיגיון ללא כיפורים: ההפתעה שלא היתה והאסטרטגיה שכשלה, ידיעות אחרונות, תל אביב 2005, עמ' 7 ולאורך הספר כולו.

94 Gelber (above note 29), p. 24

95 אורי נאמן ודוד ארבל, הכרעות גבוליות: ארץ ישראל – מחלוקה לחלוקה, ידיעות אחרונות, תל אביב 2011, עמ' 78.

96 אשר, לשבור את הקונספציה.

97 צבי לניר, ההפתעה הבסיסית: מודיעין במשבר, אוניברסיטת תל אביב, תל אביב 1983, עמ' 15, 40 ולאורך הספר כולו.

98 זעירא, מלחמת יום כיפור. חרף הביקורת הקשה שמתח אלי זעירא על ועדת אגרנט, הוא מעולם לא חלק על המלצתה להפסיק את עבודתו כראש אמ"ן; בחר לדחות את הצעת שר הביטחון לשרת לאחר המלחמה בתפקיד אלוף פיקוד המרכז, ופרש מצה"ל ביזמתו. זאת ועוד, חרף חילוקי דעות קשים שנתגלעו בינו ובין ראש המוסד לשעבר צבי זמיר לענין פרשת אשף מרואן, שלכאורה מטילה חלק מהאחריות לכשל המודיעיני לפתחו של המוסד והעומד בראשו, זעירא סבור כי אמ"ן בראשותו צריך היה לעמוד על טיבו של מרואן כסוכן כפול מבעוד מועד. בכך מכה זעירא על חטא נוסף שלכאורה נופל תחת אחריותו, אם כי הטענה לפיה מרואן היה סוכן כפול שנויה במחלוקת. זעירא, מיתוס מול מציאות, עמ' 163.

99 שם, עמ' 179, 192, 204.

100 שם, עמ' 11, 31, 54-55 ו-211. חיזוק לדברים נמצא במאמרו של מתתיהו פלד, 'כיצד התכוננה ישראל למלחמת יום הכיפורים וכיצד ניהלה אותה', בתוך: גבריאלי שפר (עורך), מעצמות-העל ומלחמת יום הכיפורים, מכון ון ליר, ירושלים 1975, עמ' 29-41.

הקונספציה לאמ"ן מחקר, זעירא טוען בתוקף כי הקונספציה לא היתה ישראלית, אלא מצרית, וכי בעצם מדובר בתפיסה מדינית-אסטרטגית ולא בתפיסה מודיעינית.¹⁰¹ לימים אימצו טיעון זה עוד אישים, ובראשם אריה שלו.¹⁰²

דומה אפוא כי אף שמסקנותיה של ועדת אגרנט בדבר המחלף המודיעיני והקונספציה נהפכו להסבר שכיח על מלחמת יום הכיפורים, בכל הנוגע למשקל היחסי הרב שייחסה הוועדה לנושאים אלו אין קונצנזוס. את הדגש הרב ששמה הוועדה בעניין הכשל המודיעיני בכלל והקונספציה בפרט, דגש שעליו העיד גם השופט אגרנט עצמו,¹⁰³ דחו הן חוקרים בלתי תלויים הן מי שספגו מהוועדה ביקורת קשה דוגמת ראש אמ"ן אלי זעירא. זאת ועוד, בשל מרכזיותה של הקונספציה בשיח ההיסטורי התייחסו אליה גם חוקרים שניסו להרחיב את היריעה ולהתעלות מעל ההסבר שהציעה הוועדה למלחמה מתוך הדגשת היבטים מדיניים ואחרים גם אם, לשיטתם, הקונספציה אינה צריכה לעמוד במוקד הדיון. דוגמה בולטת לתופעה זו באה לידי ביטוי לקראת שלהי 2012 על רקע פתיחתם החלקית של ארכיון ועדת אגרנט וארכיונים אמריקניים, שהזינו מחקרים חדשים דוגמת ספרו של יגאל קיפניס 1973: הדרך למלחמה. ספר זה שופך אור בעיקר על הפן המדיני שעמד ברקע המלחמה, קרי על הדיונים שערכו ראשי הצמרת המדינית של ישראל בינם לבין עצמם ובשיתוף גורמים אמריקניים. מחקרו של קיפניס, בדומה לכמה מהתגובות הנלהבות שעורר, יצר לרגע את הרושם כאילו הקונספציה המודיעינית עומדת להידחק לקרן זווית לטובת הפן המדיני של המלחמה – סוגיה שרק לכאורה היתה חפץ אין דורש לו עשרות שנים. ראוי להביא כאן את דבריו של קיפניס כלשונם:

כישלון 'הקונספציה המודיעינית' שהוביל את ראשי אמ"ן להערכת 'הסבירות הנמוכה' למלחמה, קלונו במקומו מונח, אבל הוא כמעט שלא השפיע על קבלת ההחלטות [...] המסמכים [הנחשפים בספר זה] מלמדים שבניגוד להנחה הרווחת לא כישלון המודיעין הוא שגרם למלחמה להתרחש. המודיעין לא אשם בכך שמדינת ישראל [...] נקלעה ללא יכולת שליטה על האירועים למצב הקשה של מלחמת יום הכיפורים. ועדת החקירה בראשות השופט אגרנט חקרה את אחריות המערכת הצבאית לתוצאות הקשות של המלחמה, אבל החומר המדיני לא היה מונח לפנייה, ולכן היתה מוגבלת ביכולתה לחקור חקירה מלאה אפילו את האירועים המודיעיניים והצבאיים, לפחות את אלה המצריכים ראייה המשלבת את ההיבט הצבאי והמדיני. קל וחומר שהוועדה לא היתה מסוגלת לחקור ולהפיק לקחים על התנהלות המערכת

101 זעירא, מלחמת יום כיפור, עמ' 86, 173 ו-240.

102 ראו ספרו של אריה שלו, כישלון והצלחה בהתרעה; וכן הרצאה שנשא מרדכי גזית, שבשנת 1973 היה מנכ"ל משרד ראש הממשלה, על השאלה 'האם אפשר היה למנוע את המלחמה?', בתוך: חיים אופז ויעקב בר-סימן-טוב (עורכים), מלחמת יום הכיפורים: מבט מחדש, עמ' 11 ו-16.

103 בריאיון שהעניק השופט אגרנט ב-1976 הוא הדגיש כי סוגיית ההפתעה היתה הנושא העיקרי בחקירת הוועדה.

המדינית, וגם לא יכולה היתה לשפוט כראוי את חלוקת האחריות בין הגורמים הצבאיים והמדיניים.¹⁰⁴

ספרו של קיפניס, שראה אור לקראת יום הכיפורים תשע"ג (2012), זכה בדין לתשומת לב תקשורתית רבה. כמה עיתונאים בעלי שם אף הציגו אותו חשיפה של ממש.¹⁰⁵ אין ספק כי הממצאים הכלולים בספר זה מאלפים ומאירי עיניים לעניין מאחורי הקלעים של הפעילות המדינית בשנת 1973. עם זאת אין לראות בהם משום גילוי 'המחדל המדיני'¹⁰⁶ 40 שנה לאחר שוך הקרבות. אדרבה, הן עצם קיומו של מחדל מדיני הן הטענה שמדובר במחדל שהיה חמור מזה הצבאי-מודיעיני הועלו לסדר היום הציבורי לפני הקמת הוועדה ומיד עם פרסום דו"ח הביניים שלה.¹⁰⁷ לימים איברו קריאות אלו מכוח החיות שלהן בין

104 קיפניס, 1973, עמ' 15-16. טיעון דומה מעלה בספרו אלי זעירא, הטוען כי ראש הממשלה ושר הביטחון לא עדכנו את הוועדה על הפגישה החשאית שערכה גולדה מאיר עם חוסין מלך ירדן ב-25 בספטמבר 1973. ראו: זעירא, מלחמת יום כיפור, עמ' 97, והשוו לריאיון שערכה שרית פוקס עם השופט אגרנט, 'אגרנט מאחורי הדו"ח', מעריב, סופשבוע, 11.10.1991, עמ' 6. טענה זו התגלתה לימים כלא נכונה, ועל כך ראו את ספרו של צבי זמיר, בעיניים פקוחות, עמ' 127-128.

105 ראו, למשל, רונן ברגמן, 'כמעט ושכחתי, שלום', ידיעות אחרונות, מוסף 7 ימים, 14.9.2012, עמ' 28-34; מאמר מערכת, 'שאלות בעקבות אגרנט', הארץ, 23.9.2012, עמ' 2; עקיבא אלדר, 'ביקורת גבולות', הארץ, 2.10.2012, עמ' 2. להבדיל ספרו של קיפניס עורר גם ביקורת נוקבת. לעניין הזה ראו את מאמרו של יגיל לוי, 'מקסם השווא של הארכיונים', הארץ, 10.10.2012, עמ' 2; אורי בריינסוף, 'היסטוריה סלקטיבית', הארץ, מוסף ספרות, 17.10.2012, עמ' 2; צבי זמיר, 'שימוש חלקי בדברי', הארץ, מוסף ספרות, 24.10.2012, עמ' 3; וכן את טורו של יוסי לנגוצקי, 'האמת על "האמצעים המיוחדים"', הארץ, 11.11.2012, עמ' 15. קיפניס מצדו הגיב לטענותיו של בריינסוף בטור נוקב משלו: 'עוברים לכתובה מבוססת', הארץ, מוסף ספרות, 24.10.2012, עמ' 2.

106 הביטוי 'מחדל מדיני' פתוח, כמובן, לפרשנות. מעניין לציין כי המזרחן יהושפט הרכבי וההיסטוריון אבי שליים מתריסים בעניין הזה דווקא נגד המודיעין הישראלי, שלכאורה נכשל בזיהוי רצונה של מצרים להגיע להסדר מדיני עם ישראל. ראו: Avi Shlaim, *The Iron Wall*, Verso, London and New York 2009, pp. 107-108. לעומת זה, לשיטתו של זכי שלום, אין בדברים ממש. לטענתו, 'בתקופה שלאחר מלחמת ששת הימים עדיין לא היה הצד הערבי, ובעיקר מצרים, בשל להגיע להסדר שלום שישראל חפצה בו'. ראו: זכי שלום, 'מלחמת יום הכיפורים: קונספציות שגויות ושבירן', בתוך: שמש ודרורי (עורכים), טראומה לאומית, עמ' 284. השוו לונטיק ושלום, מלחמת יום הכיפורים, עמ' 263.

107 בואפן אירוני כמעט כל היבט הקשור בעבודתה של ועדת אגרנט למעט הקונספציה ספג ביקורת ציבורית נוקבת מיד עם פרסום דו"ח הביניים. כאלה היו, למשל, מנדט הוועדה, הרכבה האנושי, דרכי פעולתה וכמובן המסקנות שקיבלה או נמנעה מלקבל נגד בכירים בדרג הצבאי והמדיני. תרעומת מיוחדת עוררה ההפרדה שעשתה הוועדה בין הדרג הצבאי, שנמצא אחראי למחדלי המלחמה, לבין הדרג הפוליטי, שאותו פטרה מאחריות אישית ומיניסטרואלית. בהפרדה זו ראו רבים החלטה בלתי הוגנת, שיצרה דו"ח בלתי מאוזן בעליל (ידיעות אחרונות, 4.4.1974, עמ' 3). הוועדה היתה מודעת לביקורת שהוטחה בה בעניין זה ואף התייחסה אליה במישרין. ראו:

השאר משום הדומיננטיות של הקונספציה. השפעתה של ועדת אגרנט על השיח ההיסטורי מתחדרת אפוא על רקע הדיון הציבורי שקדם לפרסום הדו"ח או התקיים בסמוך לו.

הסברים חלופיים להפתעת יום הכיפורים טרם פרסומו של דו"ח הביניים

על רקע הבחירות הכלליות לכנסת השמינית אין פלא כי חצי הביקורת של מנהיג האופוזיציה, למשל, כווננו כלפי הממשלה ולא כלפי צה"ל.¹⁰⁸ בנאום מפויס שנשא בגין מעל בימת הכנסת כשבוע לפני תום המלחמה הוא אמר במרץ כי לעת עתה גמלה בלבו ההחלטה לדחות את כל השאלות על מה שנעשה לפני יום הכיפורים 'עד לאחר הנצחון',¹⁰⁹ לעומת זאת, שבוע לאחר מכן כבר נשמע הליכוד לוחמני הרבה יותר. בהודעה מטעם התנועה נאמר:

הליכוד קובע, כי בין ראש השנה לבין יום הכיפורים חטאה הממשלה במחדל חמור ביותר. היו לה ידיעות מהימנות על ריכוזי כוחות האויב בדרום ובצפון ואף על פי כן לא גייסה הממשלה כוחותיה ולא העבירה אותם במעור מועד אל קווי הפסקת האש כדי להרתיע את האויב מתוקפנותו המתוכננת.¹¹⁰

אם בכלל, המודיעין הישראלי מוזכר בהודעה זו בהיבט חיובי דווקא, של מי שהעביר ידיעות מהימנות על מערך הכוננות של האויב.

עד מהרה הלכו ורבו הקריאות לחקור את המלחמה על כלל היבטיה. במאמר דעה שפרסמה, לדוגמה, עורכת העיתון דבר, חנה זמר, היא קראה לקיים חשבון נפש 'גם בעניינים של ערב המלחמה, וגם בעניינים שקדמו בהרבה למועד זה ושיש להם השלכה ישירה על מצבנו ומעמדנו'.¹¹¹ עם זאת, זמר ואישים אחרים התריעו מפני הסכנה הטמונה בחקירה שתביא לידי 'מלחמת יהודים', או כמו שניסח זאת בגין, מה שנחון לישראל 'הן לא מלחמות יהודים אלא בירור בין יהודים'.¹¹² בכלל המוכיחים בשער לעניין הזה היה גם יגאל ידין, ששלושה שבועות טרם מינויו לחבר בוועדת אגרנט חתר להצטרף לממשלת גולדה, וקרא להימנע מהענשתה של ההנהגה הצבאית והמדינית של ישראל.¹¹³

- אגרנט 1975, עמ' 60-61. עם זאת, יש להדגיש כי היו גם מי שהגנו על הדו"ח ועל הוועדה. הג'רוזלם פוסט, למשל, שיבחה את הדו"ח 'ההוגן למופת והמאוזן' (מצוטט בידיעות אחרונות, 1974.3.4, עמ' 8). כן ראו את דברי הכנסת, 70 (11.4.1974), עמ' 1135 ו-1153.
- 108 בשל המלחמה נדחו הבחירות לכנסת השמינית מ-30 באוקטובר ל-31 בדצמבר 1973.
- 109 דבר, 17.10.1973, עמ' 2.
- 110 דבר, 23.10.1973, עמ' 1. בגין יצא חוצץ נגד 'ליקוי המאורות' שלכאורה אחז בגולדה מאיר וחבריה למטבחון גם למחרת הגשת דו"ח הביניים. ראו: דברי הכנסת, 70 (11.4.1974), עמ' 1126.
- 111 דבר, 26.10.1973, עמ' 5.
- 112 מעריב, 9.11.1973, עמ' 20. קריאות דומות להימנע מ'מלחמות יהודים' השמיעו בין השאר גם שר התחבורה שמעון פרס (מעריב, 5.11.73, עמ' 2) והעיתונאי והסופר חנוך ברטוב (מעריב, 9.11.1973, עמ' 18).

Silberman, *A Prophet from Amongst You*, p. 325 113

עוד קריאות להקמתה של ועדה ציבורית בלתי תלויה שתחקור את מחדלי המלחמה – 'יכאב הדבר כאשר יכאב', כדברי הרמטכ"ל לשעבר חיים בר-לב¹¹⁴ – נשמעו בחדש נובמבר. מכלל הקריאות להקמת הוועדה בולטת הדרישה שהועלתה לקיים חקירה כוללת, שתתעלה מעל ההיבטים הצבאיים של המחדל. הסופר והפובליציסט חנוך ברטוב, למשל, קרא 'להודיע ברבים, על דעת הממשלה והכנסת, על חקירת כל הצדדים של מה שקדם למלחמה – מדינית, מודיעינית, צבאית'.¹¹⁵ לקריאה זו הצטרפו בנפרד גם חבר הכנסת יצחק בן-אהרן והאלוף (מיל') מאיר עמית, שכראש המוסד לשעבר היה בעל רקע מודיעיני עשיר:

אי-אפשר להטיל אשמה רק במודיעין הצבאי. מה שקרה לנו לא התחיל ביום הכיפורים; זהו תהליך ארוך, שנמשך מאז מלחמת ששת הימים, שכולנו תרמנו לו: בטחון עצמי מופרז, תחושה של 'אני ואפסי עוד', והמעטה בערכו של האויב [...] את התהליך הזה יצרנו כולנו [...] אם כולם 'טפסו' עכשיו על המודיעין שלנו ויראו בו ה'שעיר לעזאזל' – זו תהיה גישה שטחית ומחטיאה.¹¹⁶

רוח הדברים לא היתה בהכרח קלה לעיכול. אמירה של הנשיא אפרים קציר, שבנאום פומבי אמר 'כולנו אשמים', עוררה בארץ תרעומת וכעס. בשיחה שערך עם תלמידים שבועות ספורים אחרי הקמתה של ועדת אגרנט הסביר הנשיא כי טרם המלחמה 'חיינו בגן-עדן של טפשים. כולנו אשמים בהזנחת הבטחון, הפיתוח והחנוך [...] נעשו טעויות מדיניות, ואפילו גם צבאיות'.¹¹⁷ למותר לציין שהתייחסות בנושאים בעלי גוון חברתי אינם עומדים במקומו של דו"ח אגרנט, אם כי הדו"ח נוגע במידת-מה בנושאים דוגמת 'ליקויים במנהיגות ובדוגמא האישית של המפקדים', נורמות שרווחו בצה"ל ערב המלחמה, והזיקה בינן לבין 'רוח העם'. הדברים האלה נכללים בעיקר בקטע שחיבר חיים לסקוב תחת הכותרת 'משטר ומשמעת'.¹¹⁸ יוצא מזה שטרם פרסום דו"ח הביניים לא נראו ענייני מודיעין בהכרח שורש הרע של המלחמה. לחלופין, המודיעין הוזכר בתור גורם אחד מתוך מארג שלם של נושאים הטעונים בירור וחקירה מקיפים.

עיון בתגובות הראשוניות לדו"ח הביניים מגלה שגם לאחר הגשתו היו שהתעקשו שמחדל יום הכיפורים הוא בראש וראשונה מדיני, ולא צבאי-מודיעיני. בדיון שנערך

114 מעריב, 2.11.1973 עמ' 1.

115 שם, עמ' 5.

116 דבריו של עמית מצוטטים מריאיון שהעניק לדב גולדשטיין. ראו: מעריב, 9.11.1973, עמ' 28. דברים דומים מאת יצחק בן-אהרון פורסמו במעריב ב-13 בדצמבר 1973, שם נכתב כי 'לפני מלחמת יום הכיפורים לא היה כמעט ערך לפעולת המודיעין, כיוון שעמדו נגדה אידיאולוגיה, משפטים קדומים ודוגמות, אשר סתמו את האזניים ואת המוח' (עמ' 19).

117 שם, עמ' 8. לעניין זה ראוי לעיין גם בדבריו של מנחם גלעד, איש כפר רופין, המופיעים שם, עמ' 5 ו-8.

118 אגרנט, שלישי ואחרון, עמ' 1-65.

בכנסת ב-11 באפריל 1974, קרי למחרת התפטרותה של גולדה מאיר מראשות הממשלה, הועלתה הסוגיה המדינית כמה וכמה פעמים. כך, למשל, עמד חבר הכנסת מאיר תלמי, איש המערך, על שיש לדעתנו קשר בין השקפות מדיניות לבין מה שנקרא בדין וחשבון ה"קונצפציה" שהתגבשה והיו בה לא מעט מכשולים לדרכו של צה"ל.¹¹⁹ חצי הביקורת שלו כווננו בעיקר כלפי שר הביטחון משה דיין, שאותו פטרה הוועדה מאחריות למחדל.

דברים דומים העלה גם חבר הכנסת יהודה שערי (ל"ע), שסבר כי 'מה שנתגלה היה לא רק טעות בהערכה מודיעינית אלא גם סדרי ממשל לקויים וגם תפיסות מדיניות ובטחוניות מוטעות'.¹²⁰ 'אם לא יהיה מנוס מבחירות', הוסיף שערי, 'נתייצב לפני הציבור בדרישה למדיניות שלום ברורה, המבוססת על נכונות של פשרה טריטוריאלית, תוך התחשבות בצרכי הבטחון'.¹²¹ לטענתו, לא רק דיין, אלא גם בגין אחראי 'למחדל ולקונצפציה הבטחונית והמדינית המוטעית'.¹²² נוקב עוד יותר לעניין המחדל המדיני היה חבר הכנסת מאיר פעיל, איש סיעת מוקד ובעברו איש צבא מנוסה. הלה סבר שמחדל זה הוא המחדל העיקרי הקשור במלחמה. לדבריו, 'המחדל המשני, הצבאי, היה במידה רבה פונקציה של קונצפציית השאננות הפוליטית והבטחון שהזמן פועל לטובתנו, והוא גרם לכך שהגענו לנצחון הצבאי כעבור 18 ימים במקום 5-6 ימים'.¹²³ איש המפלגה הקומוניסטית מאיר וילנר יצא אף הוא חוצץ נגד טענות הוועדה:

נקודת המוצא היסודית של ועדת אגרנט, המנתקת את הכשלון הצבאי מכשלון המדיניות היסודית הסיפוחיטית של הממשלה, שהיתה משותפת ביסודה לממשלה ולליכוד – ההערכה הזאת של ועדת אגרנט מופרכת מעיקרה. ועדת אגרנט מתעלמת מהסיבות המכריעות, המדיניות, שהביאו למלחמת אוקטובר. היא מצמצמת את העניין לחקר האחראים ל'מחדל' הצבאי, כפי שקוראים לזה; והלא אי-אפשר להפריד בין הכשלון הצבאי לבין הכשלון של המדיניות, שהוא היסוד גם לכשלון הצבאי. הלא מה שנכשל באוקטובר זה קודם כל התפיסה המדינית הגורסת כי הזמן פועל לטובת מדיניות הסטאטוס קוו של הכיבוש, וכי העליונות הצבאית של ישראל היא גורם קבע.¹²⁴

הפער בין אופי הדיון הציבורי שקדם לפרסום דו"ח הביניים או שנערך מיד אחריו לבין החשיבות הרבה המיוחסת לכשל המודיעיני ולקונספציה מאפריל 1974 ואילך מעיד אפוא על עומק החותם שהשאירה ועדת אגרנט על השיח ההיסטורי. במילים אחרות, פרסום דו"ח הביניים הציב את הקונספציה במוקד הדיון, ולחלופין דחק היבטים אחרים של המלחמה

119 דברי הכנסת, 70 (11.4.1974), עמ' 1123.

120 שם, עמ' 1135.

121 שם, עמ' 1136.

122 שם.

123 שם, עמ' 1146.

124 שם, עמ' 1143-1144.

לקרן זוית. כאמור, תהליך זה אפשר בין היתר גם את 'גיליון' מחדש של 'הכשל המדיני' עשרות שנים לאחר מכן.

אחרית דבר

בסקירה על 'השפעת דו"ח "ועדת אגרנט"' המופיעה באתר האינטרנט של ארכיון צה"ל ומערכת הביטחון נכתב כך:

- מסקנות הוועדה זעזעו את אמות הסיפים של המדינה לא פחות מן המלחמה עצמה, שכן הן גררו שינויים בדרג הצבאי והמדיני, וכן מורת רוח ציבורית, משום שרוב כוכב המשקל של הוועדה הוטל על הדרג הצבאי. מהשינויים שארעו במדינה:
- התפטרות ממשלת גולדה באפריל 1974, והקמת ממשלה חדשה בראשותו של יצחק רבין, ולצידו – שמעון פרס כשר הביטחון;
  - התפטרות הרמטכ"ל רא"ל דוד אלעזר ומינוי הרמטכ"ל מרדכי (מוטה) גור.
  - הדחת קצינים נוספים בצמרת המטכ"ל.
  - מלאכת שיקום מסיבית של צה"ל.
  - השלכות בתחומי החקיקה ובתחום המודיעיני.¹²⁵

כל אחת ואחת מנקודות אלו שרירה ונכונה. עם זאת, מרשימה זו נפקד מקומה של נקודה אחרת, הניצבת במוקד מאמר זה, והיא השפעתה של ועדת אגרנט על השיח ההיסטורי בעניין מלחמת יום הכיפורים. את התפיסה שמחדל יום הכיפורים התרחש קודם כול בשל קונספציה של מודיעין הציגה הוועדה לראשונה באפריל 1974, ובעשותה כן טבעה את הנוסחה הישראלית המקובלת להבנת ההפתעה של מלחמת יום הכיפורים. על רקע מרכזיותה של נוסחה זו ניסה המחקר ההיסטורי על המלחמה לעגן את הקונספציה, או לחלופין להחלישה, באמצעות הסברים משלימים וחלופיים. כך או אחרת, בכותבה על הקונספציה של אמ"ן – מושג שלא רווח בחוגי המודיעין הישראלי קודם למלחמה – יצרה ועדת אגרנט קונספציה של זיכרון. מבחינה זו הוועדה, בדומה לבית המשפט העליון ולוועדות חקירה ממלכתיות אחרות, לקחת חלק חשוב לא רק בכתיבת ההיסטוריה הממסדית של מדינת ישראל, אלא גם בעיצובה ובשיקופה של תודעה היסטורית קולקטיבית.¹²⁶

125 'חשיפת דוח "ועדת אגרנט" לחקירת אירועי מלחמת יום הכיפורים', אתר ארכיון צה"ל ומערכת הביטחון: http://www.archives.mod.gov.il/pages/Exhibitions/agranat/agranat_commission.asp (אוחזר ב-30.7.2013). נוסף על השינויים בחוק ועדות חקירה ממלכתיות, תשכ"ט-1968, עבודתה של ועדת אגרנט עומדת גם ברקע חקיקת חוק יסוד: הצבא. לעניין הזה ראו את דברי ההסבר להצעת חוק יסוד: הצבא, ה"ח 1197.

126 על התייחסותו של בית המשפט העליון לסוגיות היסטוריות בכלל ולמלחמת העצמאות בפרט ראו מאמרה של דפנה ברק-ארז, 'הגדת לבנג': היסטוריה וזיכרון בבית המשפט', עיוני משפט, כו,

בהתבטאות נדירה של השופט אגרנט על עבודת הוועדה אמר ראש הוועדה ש'יתן להיסטוריה לשפוט את ועדת אגרנט'.¹²⁷ על אף הביקורת הרבה המוטחת בה בין דפים אלו אין לראות באמור ניסיון לשפוט אותה או להעמידה אל עמוד הקלון ההיסטורי. אדרבה, רבים מממצאיה שרירים, קיימים ועומדים במבחן הזמן. מבחן זה מוכיח כי הוועדה ירדה לעומקן של כמה וכמה סוגיות, בכללן כאלה הקשורות לאמ"ן ולהערכת המודיעין. חרף כך קיים פער ניכר בין נוסחת הזיכרון שטבעה הוועדה לבין מורכבות האירועים שלמדה. כאן יש לשוב ולסייג כי מראש לא התבקשה הוועדה ולא ניסתה לחקור באופן מקיף את הרקע למלחמה ואת מהלכיה. השפעתה על השיח ההיסטורי היא אפוא במידה רבה תוצר עקיף של עבודתה, של המנדט שנתנה לה הממשלה וכן של החלטות מודעות שקיבלה דוגמת האופן המצומצם שפירשה את כתב המינוי שלה; התמקדותה בפן ההתרעתי-המודיעיני; ההגבלות הנוקשות שהציבה לעניין פרסום דו"ח החקירה ועוד חומר הקשור לעבודתה. כל אלה רק נוספו לרושם הקשה שהשאירה המלחמה על החברה ועל מערכות השלטון בארץ. להשפעתה של הוועדה על השיח ההיסטורי תרמה גם ההפרדה שעשתה בין הדרג הצבאי לדרג המדיני והתעקשותה לגזור את דינם של כמה בכירים בצמרת זה"ל, בראשם הרמטכ"ל, ראש אמ"ן וראש מחלקת המחקר. ייתכן שמבחינה ציבורית לא היה מנוס מלבוא חשבון עם גורמים שונים שמילאו חלק מרכזי בגיבוש הערכת המודיעין, על אחת כמה וכמה כשלא היה אפשר לצפות מראש את עצמת ההתנגדות שיעוררו המסקנות האישיות בסופו של דבר. לא כאן המקום להכריע אם צדקה הוועדה במסקנותיה אם לאו. עם זאת, משמעותן של מסקנות אלו היתה גזירת דין היסטורי לפני קיום מחקר היסטורי מקיף. הטלת האחריות לפתחם של לובשי המדים מכאן בשילוב הפטור מאחריות שניתן לבכירים בדרג המדיני משם הגבירה את הרושם כי שורש הרע של מחדל יום הכיפורים נעוץ קודם כול בכשל המודיעיני ובקונספציה. ברי כי האמת ההיסטורית כמו שמתגלה בעשורים שמאז פרסום דו"ח הביניים מורכבת הרבה יותר מנוסחת הזיכרון שטבעה הוועדה. מדובר בנוסחה פשוטה, קליטה והגיונית – במילה אחת 'קונספציה' – שלכאורה נוגעת בחטא הקדמון של המלחמה, אך בעצם פותחת צוהר לנגזרת אחת שלה, קרי לאופן הגיבוש של הערכת המודיעין הישראלית ותו לא. אליה וקוץ בה שמחדל יום הכיפורים חרג מענייני מודיעין, כלומר היה שעטנז של גורמים צבאיים, מדיניים וחברתיים, שאת פשרם מנסים לחשוף עד היום. כאמור, תרומה מיוחדת לפער האמור היתה גם לחלל שנפער בין פרסומו הגורף של דו"ח הביניים באפריל 1974 לבין פרסומו האטי והחלקי של הדו"ח הסופי בעשורים שלאחר מכן.

2 (2002), עמ' 773-802; וכן מאמרה של מיכל שקד, 'ההיסטוריה בבית-המשפט ובית-המשפט בהיסטוריה: פסקי הדין במשפט קסטנר והנרטיבים של הזיכרון', אלפיים, 20 (תש"ס), עמ' 36-80. האופן שוועדות חקירה ישראליות שיתפו עצמן בכתובת פרקים מההיסטוריה של מדינת ישראל ניצב במוקד עבודת הדוקטור שלי.

127 מעריב, 28.8.1978, עמ' 2.

שדות ההרג והקטל של מלחמת יום הכיפורים נדמו מזמן, אבל המלחמה עצמה על שלל השלכותיה מרחיקות הלכת עודנה תופסת מקום מרכזי בתודעה הישראלית. מאמר זה ביקש להתחקות אחר התהליך שאפשר לוועדת אגרנט להיהפך לגורם מתווך, שבאמצעותו נתפסה המלחמה בעשורים שלאחר מכן. הסיבות והנסיבות שאפשרו לוועדה לטעון את המושג 'קונספציה' במשמעות מצמצמת המתמקדת בענייני מודיעין נהפכה לאבן יסוד בשיח על המלחמה. כמה אירוני שוועדה שיצאה חוצץ נגד דבקותם העקשנית של ראשי אמ"ן בקונספציה יצרה שלא בטובה קונספציה משלה, המרחפת מעל השיח ההיסטורי זה ארבעה עשורים. לא בכדי קשה להבריל בין השלכות המלחמה מכאן לבין השפעתה של הוועדה משם. מלחמת יום הכיפורים, ועדת אגרנט והקונספציה קשורות זו לזו בעבותות.